

ספר מאמר שלישי פרק יח יט העקרים קבא 241

ולא יהיה לך שמעו ישראל מפי השם מבלי אמצעות משה, וע"כ באו כלם (ז) בלשון מדבר בערו אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, כי אנכי ה' אלהיך אל קנא, לאהבי ולשומרי מצותי, אבל מדבר לא תשא ואילך הכל בא (ח) בלשון נהדר, בכל הדברים אשר היה משה מדבר אליהם מפי השם אמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא, ולא אמר ולא אנקה, ישא את שמו. וכן אמר כי ששת ימים עשה ה', וינח ביום השביעי, ע"כ בידך ה' את יום השבת, ולא אמר עשיתי ברכתי קרשתי, וכן כולם. וזה יורה על ההבדל שיש בין אנכי ולא יהיה לך לזולת כן הדברות כי אנכי ולא יהיה לך שמעו מפי השם מבלי אמצעות משה ושאר הדברות היו שומעים (י) את הקול ואמר אותם למשה ומשה הודו ומבאר אותם להם, וע"כ באו בלשון נסתר כמו שאמרנו. ולזה אמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, כלומר כי שתי אלו הדברות אחר שאמרם הש"י בעצמו לישראל פנים בפנים מבלי אמצעות משה אין, כח ביד שום נביא לומר דבר כנגדם ולא להחלישם בשום ענין ואפי' בהוראת שעה, ולזה אמרו מפי הגבורה שמענום (ק) ולא אמר מפי הקב"ה שמענום כאלו בארו שהנאמר על פי נביא יש כח ביד נביא לבטלו אם בהוראת שעה ואם לפי מה שיהיה הענין נותן (ל) כירמיה שבטל מנין החרשים מנין, אבל הנאמר לאדם ע"פ השם בלי אמצעות נביא אין כח ביד נביא לבטלו ואפי' בהוראת שעה, וזהו שאמרו הנביא האומר לעבוד ע"א אפי' לשעה אין שומעין לו. אבל אם יאמר שנחלל שבת או שנעבור על אחת מן המצוות בהוראת שעה או בענין שלא יהיו שרשי הרת ראוי שנשמע לו משום שנאמר אליו תשמעון (מ) וזכרם (נ) ואם יאמר השם צוני שתתפללו לכוכב פלוני או למלאך פלוני להיות אמצעי בינו וביניכם לא נאבה לו ולא נשמע אליו, לפי שזה כנגד אנכי ולא יהיה לך ששמענום מפי הגבורה וא"ל לשום נביא לשמוע אל נביא אחר לבטל מה ששמע הוא מפי השם כמו שבארנו בתחלת זה הפרק:

פרק יט מכלל מה שאמרנו יתבאר שא"ל שתשתנה התורה האלהית בשלושה העקרים הכוללים שכתבנו, וזה כי בשמינית נאמר ולא יהיה לך מפי הגבורה נתאמת להם מציאות תורה מן השמים עם מציאות השם המצוה ושהוא משגיח ומעניש לעוברי רצונו ומשלם שכר טוב ליראיו והוציאם מעברות לחרות כאשר ראו במה שעשה למצרים להענישם ובמה שעשה להם להוציאם, וזהו אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (שמות כ') שנחבא ארץ מזה עולם העשיה עד שאין ראוי לעבוד לזולתו ואפי' על דרך אמצעיים, וכ"ז בכלל בלשון לא יהיה לך אלהים אחרים על פני כמו שכתבנו, ונהביר א"ל מה שכתבנו בפרק חמשה ועשרים מן המאמר הראשון כי השני בין הדתות האלהיות לא יבא בעקרים הכוללים, ואולם מה שצריך באור הוא אם שאר המצוות שבאו בתורת משה אפשר שישתנו ע"י נביא אם לאו. וזה כי כמו שאמרנו שיש הבדל בין אנכי ולא יהיה לך לזולתם משאר הדברות, לפי שאלו נאמרו מפי השם מבלי אמצעות משה ואלו אע"פ ששמעו מפי השם נתבארו ע"י משה, כך יש לומר שיש הבדל בין עשרת הדברות לזולתם מן המצוות אחר שעשרת הדברות שמענום מפי השם וזולתם מן המצוות נצטוו בהם ע"י משה, ואחר שבנשאר מן עשרת הדברות זולת אנכי ולא יהיה לך הנביא רשאי לשנותם בהוראת שעה כמו שאמרנו כך אפשר שיהיה הנביא רשאי לשנות שאר המצוות אפי' שלא בהוראת שעה, וזוהו הטעם הוא שבטלו בבית שני מנין החדשים מנין ע"פ ירמיה כמו שכתבנו. אלא שאם היה הדבר כן שתהיה הרשות נתונה ביד כל נביא או סתפאר כנבואה לשנות כל המצוות שבאו בתורה האלהית וזולת עשרת הדברות ולומר שהענין זמנם להשתנות חפול התורה בכללה ואין מקום לקיומה כלל, (ה) ושנאמר שאין רשות ביד שום נביא לשנות המצוות שבאו בדת האלהית על ידי נביא אחר דבר קשה מאד שא"כ למה האמינו ישראל במשה לשנות דבר מתורת בני נח שהיתה מקובלת בידם קבלה נמשכת מאבותיהם שהיו כנביאים, ולא בא השני ע"י משה בפרטי ההסכמות וההנחות ודברים שהם מצד המקבילים בלבד ובדברים שאפשר שיפול בהם החלוק בין האומות ממה שאפשר שישתנו בהם הדתות האלהיות זו מזו כמו שבארנו במאמר הראשון (פס"כ) אבל גם

שרשים

השנים כח וגבורה ש"ל לשם נביא לנטלם :
(ד) כירמיה שנטל מנין החדשים. כמו שנתבאר לעיל בפרק ט"ו. וטעם צטול הכי יתבאר בפרק הבא אחר זה :

פרק יט (ה) ושנאמר. ואם נאמר :
קודם

(ט) בלשון מדבר בערו. המדבר בעד עצמו אומר כלשון אנכי וכוונתו דבר, ויש ספרים שכתוב בן מדבר כנגדו : (ז) בלשון נהדר. שחזק מדבר בעד עצמו כי אם על זולתו : (ח) את הקול אומר. אבל לא הכינו כלום : (ק) ולא אמר מפי קב"ה שמענום. כי מלשון נהדר נשמע שיש לאלו

ספר מאמר שלישי פרק יט העקרים

גם בדברים שאין להסכמת האנושית מבו. בהן כפרה אדומה חורעת כלאים והתרת בהמה לאחר שהיטה (ג) קודם שתמות ושאר הדברים שהותרו לישראל ממה שנאסרו לבני נח שנוכח בפרק ארבע מיתות (מסנדין דף י"ט ע"ה) כמו עב"ם ששבת וכיוצא בזה, כי זה ממה שחורה שהנאמר ע"פ נביא בדת האלהית כבר אפשר שישתנה ע"פ נביא אתר וא"כ איכה נדע את הדבר שאפשר שישתנה על ידי נביא או יתבטל. ועל כן נאמר שהנראה בזה לפי מה שיתנה העין התורני הוא שאין שום אדם רשאי לזוז מקבלתו ואמונתו שהוא מקובל בה קבלה נמשכת שנאמר תחלה על פי נביא אתר החבר לו היות העקרים והשרשים שבה אמתיים על הדרך שכתבנו במאמר הראשון (פרק ט"ו) אלא א"כ יתברר לו ברור גמור שהשם רוצה לבטל דברי הנביא הראשון שנמשכה הקבלה ממנו. ואולם דרך הברור הזה הגה הוא שיתאמת לכל שלוחות השליח השני הזה אמות גמור, והאמות הזה אי אפשר שיהיה מצד עשית אותה ומופתים אחר שנמצא אנשים הרבה וזלת הנביאים עושים אות או מופת אם בלהם ואם בכשוף כחרטומי מצרים או באיו ידעיה אחרת, ועוד שאחר שנמצא הנביאים שאינם שלוחים לתת תורה על ידם עושים אחרות ומופתים מי יאמר שהאות או המופת הנעשה על ידי האיש הזה הוא להורות על שלוחות להנתן דת על ידי שמה לא נתן לו זה האות רק להורות על נביאותו בלבד. ולזה הוא סבוב שאין האות או המופת ראיה על שלוחות השליח כמו שנתבאר זה בפרק שמונה עשר מהמאמר הראשון, ואולם הראיה על שלוחות השליח ראוי שתלקח מתורת משה. מהטעם שכתבנו בפרק י"א מהמאמר הראשון. ולפי זה אם יתברר שלוחות השליח על דרך שנתברר שלוחותו של משה ראוי לשמוע אל דברי הנביא השני שבא לבטל דברי הנביא הראשון. ובעבור זה האמינו ישראל בדברי משה אע"פ שבאו בדבריו דברים חולקים על תורת בני נח כמו שכתבנו עם היותם מקובלים שהיא אלהית. זה לפי שנתברר להם ברור אמתי שהשם רוצה לתת תורה על ידי משה שאם לא כן לא היו ישראל רשאים לזוז מקבלתם וכן התורה שקבלו מאדם ומנה על ידי אבותיהם קבלה נמשכת. והברור הזה היה בשני דרכים, אם בשנתאמת להם שהנביא האחרון המשנה גדול במדרגה מן הראשון, ואם בשנתאמת להם שלוחות השליח האחרון אמות חזק כראשון, כי שני המינים האלה נתאמתו בנבואת משה ובשלוחותו אמות גמור. אולם היותו גדול במדרגה מן הראשונים לפי שנעשו על ידי אותות ומופתים גדולים וגוראים שלא נעשו מעולם עד היום הוא כסותם. וכבר באר הכתוב זה בפירוש אמר ויאר אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נדרעתי להם (שמות ו') כלומר שנגלה למשה בשמו הגדול שהיה יכול לחדש על ידי אותות ומופתים גלויים ומפורסמים בשני מנהגו של עולם מה שלא נעשו לראשונים בהם מעולם אלא נסים נסתרים לפרותם ביעב סמות ובמלחמה מידי חרב, ואולם התאמתות השליח שכל ישראל שמעו את הקול מדבר עם משה כמו שאומר הכתוב (ס"ט) בעבור ישמע העם בדברי עמך, שאני רוצה לתת תורה לך, ומתוך כך יאמינו בדברך, ובעבור זה היו ישראל מחוייבין להאמין בדבריו ואע"פ שישתור כל דברי הנביאים הראשונים (ג) אחר שנתאמת שלוחותו על הדרך שכתבנו בפרק שמונה עשר מהמאמר הראשון ונתעלית מדרגת נבואתו כמו שכתבנו בפרק עשירי מזה המאמר. ואולם אם אפשר שיבא בעתיד נביא אחר סותר דברי משה ושנחייב להאמין אליו הנה לא יתכן לפי זה אם לא באחד משני צדדין, אם בשנתאמת היות הנביא ההוא גדול במדרגה ממשה, ואם בשנתאמת שלוחותו כמו שהתאמת שלוחות משה. אולם שימצא נביא גדול ממשה כבר באר הכתוב המנע זה אמר אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע גו' לא כן עבדי משה בכל ביתי וגו' פה אל פה אדבר בו (נמדנר י"ג) הרי שנתעלית נבואת משה למעלה ממה שהיה בחק כל נביא, כמו שבא בסוף התורה שלא יקום לעולם נביא אחר במתו שיעצה ה' פנים אל פנים שוה המדרגה הוא ששאל משה מהשם יתברך ונתנה לו כמו שכתב בסוף התורה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים ל"ד), ולפי זה אם יבא שום נביא או מתפאר בנבואה ויאמר שהגיע למדרגה גדולה ממשה מה שאי אפשר ויאמר שראוי לשמוע אליו לסתור דבר מדברי משה שאל בהוראת משה, לא נאבה לו ולא נאמנו אליו, כי אנחנו נאמר לו שצריך שיאמת היותו גדול במדרגה ממשה ומכל הנביאים שבאו אחריו שהיו תלמידיו, וזה כשיעשה אותות ומופתים גדולים וגוראים מכל מה שנעשו על ידי משה וכל הנביאים ושישקעו כל החולקים עליו כמו שעשה משה לקרן ועדתו ויניצח כל חכמי הדור ויתגבר עליהם וישפיל כל הקמים עליו כמו שעשה משה לפרעה ולכל חרטומי מצרים ולכל חכמייה האותות והמופתים שיעשה גלויים ומפורסמים

שרשים

(ג) קודם שתמות. וכן נח היה מזהיר עליה תשום אחר מן הדי: (ג) אחר שנתאמת מאמך

ספר מאמר שלישי פרק יט העקרים קבב 243

ומפורסמים לכל כמו שהיו נסי משה לעיני פרעה ולעיני כל ישראל, ושהיו נסים מתמידים כמו שהולך משה עמוד הענן יוכם ועמוד האש לילה לפני העם והוריד המן ארבעים שנה בלי הפסק וזולתי ביום השבת שלא היה יורד (ז) על קדושת ואמות דבריו, וכאלה רבות עמו, אבל בזולת זה אי אפשר. (ח) ומה ששמעו ישראל לירמיה לבטל מנין החדשים מינים כמו שאמרו, אפשר שעשו כן מזהו ראשיתו קרא ודרשו כמו שכתבו התוספות בפרק קמא' דמגילה כי מה ששנה עורא הכתב כשעלה מן הגולה משום דקרא אשכח ודרש וכתב לו את משנה התורה הזאת (טס י"ז) כתב העתיד להשתנות, או לפי שלא היתה המצוה ההיא אחת מעשרת הדברות וגם שלא היתה הכונה בה לבטל דברי משה אלא לעשות זכר לגאולה השנית כמו שעשו זכר לגאולה הראשונה שכן היו מקובלים שראוי לעשות לה זכר ולבקר שלא תעקר יציאת מצרים ממקומה כמו שאמרו ר"ל לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה וכו' (נרכז דף י"ג ע"ה), ואולם אם יבוא נביא אחר או מתפאר בנבואה ויאמר שהוא שליח השם להנחיל דת על ידו ולבטל דברי משה שלא בהוראת שעה הנה זה בלתי ראוי שיאמן (י) בעשרת הדברות אחר ששמענו מפי השם, ובשאר המצוות וזולת עשרת הדברות ג"כ אי אפשר אם לא שתאמת שליחותו כמו שנתאמת שליחות משה שכל ישראל שמעו את הקול אומר למשה לך אמור להם שובו לכם לאחליכם ואתה פה עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם (דברים ס'), ובעבור זה נגלה השי"ת אל כל ישראל לדבר עמם פנים בפנים כדי שתאמת להם שליחות משה אמות עצמי, וזהו שאמר השם ית' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ושמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם (שמות י"ט) ובאור כי רצה לומר בעובי עכירות החומר ובלתי ראוי לאותה מדרגה. וזה אמנם יעשה לשתי תועלות, האחד לאותה שעה וזהו שישמע העם בדברי עמך ולזה ישמעו אליו לכל אשר יצוה אף אם יהיה נגד תורת בני נח, והשנית בעתיד שיאמינו במשה לעולם שהוא שליח השם, ולזה לא ישמעו לשום נביא שיבא לסחור דברי משה אם לא ישמעו ספי השם שהוא שליח לך, כי השומע לנביא לעבור על דברי משה שלא בהוראת שעה הרי זה כמי ששמע לנביא לעבור על מה ששמע הוא בעצמו מפי השי"ת שאין ראוי לשמוע לנביא על כך, שעל דבר זה נענש ערו הנביא שהמת אותה האריה לפי ששמע לנביא אחר לעבור על מה ששמע הוא בעצמו מפי השי"ת. ולזה הוא מובא ש"א להאמין לשום אדם הן שהיה נביא או מתפאר בנבואה שיאמר שהוא שליח השם לסחור דברי משה ולומר שהם זמנים והשגיגו זמנם ליבטל עד שתאמת לנו שליחותו בפומבי גדול כמו שנתאמת לנו שליחות משה במעמד ששים רבוא. ואולם אם אפשר שימצא בעתיד פוסכי גדול כראשון שכל ישראל ישמעו קול ה' אלהים מדבר אליהם מתוך האש, דעת רבותינו ז"ל הוא שעתיד שימצא שכן כתוב במדרש היות ע"פ ישקני מנשיקות פיהו (סיר הסיים ה') א"ר יהודה בשעה ששמעו ישראל אנכי ולא יהיה לך נתקע תלמוד תורה בלבם והיו מלמדין ולא משכחין באו אצל משה ואמרו לו משה רבינו תעשה פרוכין ר"ל שליח בינותינו שנאמר דבר אתה עמנו תשמעה (שמות כ') חזרו להיות למדין ושכחין אמרו מה משה ב"ו עובר אף למדו עובר כלומר משתכח חזרו ובאו להם אצל משה אמרו לו משה ולואי יגלה לנו פעם שניה ולואי ישקני מנשיקות פיהו אמר להם אין זו עבשיו אבל לעתיד לבא הוא שנאמר ונתתי תורתך בקרבכם ע"כ, הרי לך מפורש שדעתם ז"ל היא שכל ימצא לכל ישראל בעתיד למד שני כראשון מפי הקב"ה בלי אמצעות כלל. ולפי דעתי כי אחר שאין זה מוכרח בפירוש הפסוקים שיותר ראוי שנאמר שזה הרבר תלוי ברצון האל, אבל אין זה מחייב שימצא ולא נמנע שימצא לפי העיון התורני, ואנחנו היום הזה במדרגת הנביא ששמע דבר מפי השי"ת ש"א לשמוע לנביא אחר לעשות הפך מה שזוהה הוא בעצמו מהשי"ת עד שישמען כי הוא בעצמו מפי השי"ת, ואף אם התאמת שליחות השליח כמו שנתאמת שליחות משה לא נאבה לו ולא נשמע אליו לבטל דבר מעשרת הדברות ששמענום

אנחנו

שרשים

נכל הספרים כך הוה כעשרת הדברות, ור"ל כשם שעשרת הדברות אין רשות לשום נביא לבטל שלא בהוראת שעה אחר ששמענו מפי הנבזרה כך אין לו רשות לבטל שום שחר מלות שאינם מעשרת הדברות שלא בהוראת שעה. אלא שלפי פי' זה לא יתכן מה שאמר אח"כ ובשאר מלות וזולת עשרת הדברות ג"כ א"ל וכו' וק"ל. ולכן נראה להגיד בעשרת

מאמר שנתאמת: (ד) על קדושת ואמות דבריו. שהסביר את ישראל על שמירת קדושת שבת: (ה) ומה ששמעו ישראל לירמיה וכו'. גם מזה עיין בעין ישראל בפרק קמא דמגילה נזכר דף קמ"ג ע"ג ד': (ו) בעשרת הדברות. כלומר אין ראוי להאמין אליו דבר שזכר כנגד עשרת הדברות: (הרב בעל שו"ת) כח על עשרת מיוחד מה ששמענו כזה והדפסתי כן (נחמונו) הני

ספר מאמר שלישי פרק יט ה' העקרים

אנחנו מפי הש"ת, וע"ז הדרך יושב אל החולקים עלינו ואומרים כי מה שכתוב בתורה (דברים י"ח) נביא אקים להם מקרב אחיהם כמך ונתתי רביו בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו, שר"ל נביא שהנתן תורה על ידו כמו שנתנה על ידי משה ושקרב אחיהם ר"ל מאחי ישראל ולא מהם. אף אנחנו נאמר להם שאף לפי דרכם שהם אומרים שהכתוב מוכרש שעתיד נביא שנתן תורה על ידו כמו שהיה זה במשה, מכל מקום אחר שאמר נביא אקים להם כמך ראוי שהיה הקמתו ואמות נבואתו שהיא אמות שליחות השליח שהוא עיקר התורה האלהית כמו שאמרנו על הדרך שנתאמתה נבואתו של משה במעמד ששים רבוא בלי ספק ובלי שום חשד:

פרק כ' יש לבעל הדין לחלוק ולומר כי זה שנאמר בתורה (במדכ"ג) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו לא כן עבדי משה וגו', לא נאמר אלא על אחריו ומרים, אבל כבר אפשר בעתיד שימצא נביא כמשה או גדול ממנו, וכן ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד) אינו מורה על שלא ימצא כמותו או גדול ממנו, כי כבר ימצא זה הלשון על דבר שימצא כמותו בעתיד, וזה שהרי אמר הכתוב על חזקיה ואחריו לא היה כמותו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו (מלכים ב' י"ח) וכן נאמר על יאשיהו וכמותו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' וגו' ואחריו לא קם כמותו (שם כ"ג), וא"א שלא יקום כמותו לעולם או גדול ממנו שהרי מלך המשיח יהיה כמותו או גדול ממנו, אבל (ה' פ') לא קם כמותו אינו שלא יקום כמותו לעולם אלא שלא קם כמותו (ג) בתואר מה יחידיו או שבכל אותו משך זמן שנמשכו המלכים עד הגלות שנפסקה מלכות מורע דוד לא קם כמותו (ג) מכל אופן ולא שאל הדוד, וכן לא יקרא עוד לנבל נדיב וגו' (שם ל"ב). והתשובה בזה שאין הכרח מדרגת קם נביא עוד בישראל, ר"ל שבכל אותו זמן שנמשכו הנביאים אחריו עד שנפסקה הנבואה מהם לא קם כמותו, אבל בעתיד כבר ימצא כמותו או גדול ממנו, ואם בעבור מלת עוד שנוכרת במשה (ד') יותר אין לשון עוד מורה אלא על זמן מועט כמו ישתה וישכח רישו ועמלו לא חזר עוד (משלי ה') שפירש כ"ז שלא יצא היין ממנו, וכן ולא ילמדו עוד מלחמה (שעני"ג) שר"ל באותו הדור, וכן לא יקרא עוד לנבל נדיב וגו' (שם ל"ב). והתשובה בזה שאין הכרח מדרגת נבואת משה מן הכתובים שאמרנו בלבר שא"כ (ה') כבר דעה אפשר לבע"ד לחלוק ולומר כי בישראל לא קם אבל בא"ה קם, אבל עיקר ההכרח הוא כמה שבקש משה רבינו מהשם שתהעלה מדרגת כל ישראל ומדרגתו בנבואה מכל שאר האומות, וזה הוא מה שבקש משה רבינו מהש"י כשאמר לו ונפלינו אני ועמך כדלעיל (שמות ל"ג) על פני האדמה (שמות ל"ג), כי בקש ממנו שני דברים, האחד שלא תהיה שום אומה לישראל, וזה שלא תשרה שכניה על אומות עכו"ם להמצא בהם נבואה, וכן ארז"ל (נדרים דף ז') בקש משה רבינו שלא תשרה שכניה על אומות עכו"ם ונתן לו, והשני בקש ממנו שלא ישוה לו שום אדם בנבואה, וזה אמרו אני ועמך כי כמו ששאל שלא תהיה שום אומה לישראל בהשראת שכניה עליהם כמ"ש רבותינו ז"ל, כן את הדבר אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם, הרי שהודה לו הש"ת באותו עליו שבקש ממנו, ובעבור זה הוא מה שהעיד עליו הכתוב בסוף התורה שלא יקום נביא עוד בישראל כמשה, כלומר אפי' בישראל שהיא האומה הנבחרת לנבואה לא יקום כמותו לעולם כמו שהובטח על כך, וכ"ש בשאר אומות שאינן ראויות שתהיה עליהם הנבואה, ומה שארז"ל ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל הוא שאינו קם אבל באומות העולם קם, וזהו בלעם (שם) אמרו זה להורות כי כמו שמדרגת משה בנבואה היתה בעבור ישראל, כמו שפירשנו בפרק י"ב מן המאמר הזה, כן בלעם לא הגיע לאותה מדרגה שהשיג בנבואה בזהותו קוסם אלא בשלבי ישראל כדי שיברכם, אבל לא שתהיה מדרגת בלעם למדרגת משה חלילה, שכבר נאמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם שוודרה לו הש"י שלא תהיה מדרגת שום נביא למדרגתו ושלא תהיה נבואה על אומות עכו"ם. ולפי שראה

משה

שורשים

שלא יקום וגו' כ"ל: (ד') יותר. מלגני חזקיהו ויאשיהו: (ה') כבר היה אפשר לנצל הדק לחלוק וכו'. פי' אף אפי' סקושות לנעיל מחזקיהו ויאשיהו אינן ללום ואין ענינם דומה זה לזה מ"מ יש לנצל הדק לחלוק מזד אחר והוא מאחר שאלה הכתוב בישראל משמע בישראל הוא דלא קם וכו': שצננו

בעשרת הדברות נ"ת. ור"ל כאלו אמר קן שרונה לנצל חיה מזה סוף בעשרת הדברות וכן שרונה לנצל חיה מזה ממצא אחרת ככולם אין רשות לשום נביא לנצל, כן י"ל וק"ל:

פרק כ' (א) פירוש לא קם כמותו. הפירוט מן לא קם כמותו: (ג) בתואר

מה יחידיו. באיזה תואר לנצל: (ג) מכל אופן ולא

ספר מאמר שלישי פרק כ העקרים קבן 245

משה שהורה לו הש"י בבקשתו שבקש הבין ממנו שני דברים. האחד (1) שהנבואה לא תחול על האדם במבע אלא ברצון אלוהי, ולפיכך הורה לו שלא תחול הנבואה על אומות העולם שאם היתה חלה במבע לא היה הש"י מונע טוב מבעליו שלא תחול על אומות העולם. והשני הבין ממנו שנבואתו תהיה ענין נסוי דבר שהוא למעלה ממדרגת השכל האנושי להשיג נבואה אפי' מצד התורה ואף אם יהיה מוכן אליה, שאם היה בחק השכל האנושי שישגיגה איך הבטיחו הש"י וארעך בשם ושלם יקום נביא בישראל כמשה, הנה הש"י אין ראוי שימנע טוב מבעליו שאם יהיה אדם מישראל שהיה האומה (1) הנבחרת לחול הנבואה מוכן לאותה מדרגה שלא ישפיע עליו ברצונו. אבל בלי ספק להיות נבואתו ענין נסוי בחסד מופלג שאין מחק האדם שישגיגו הבטיחו שלא יעשה אותו החסד לוולתו. ובעבור שהרגיש משה שהיתה שעת רצון לעשות עמו חסד חנם סמך לזה שאלה אחרת ואמר הראני נא את כבודך (שמוס' ל"ג), כי חשוב שאחר שהורה לו הש"י לעשות עמו חסד חנם שאין שום אדם ראוי להשיגו שגם ראית אותו השגת כבודו אע"פ שאינו בוחק שישגיגו שיראה לו על צד החסד, ובאתהו התשובה ע"ז לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי (כס) ובארו רבותינו ז"ל אפילו מלאכי השרת שהם חיים, ויהיה פירוש התשובה לפי זה לא תחשוב שההשגה הזאת שאני מונע ממך לפי שאין מחק האדם שישגיגה, אבל לפי שאין גם זה מחק מלאכי השרת שהם חיים תמיד שישגיגה ולזה א"א שתשיג אותה המדרגה הזאת כי די לך שגשג בהשגת מלאכי השרת אבל להשיג יותר מהם א"א. ולזה לא מנע ממנו השגת אהוריים שהיא יריעת איכות השתלשלות הנמצאות ממנו אלא השגת פניו שהוא השגת דבר מעצמותו שלא ישגיגה וזולתו. ולפי הדברים הללו אחר שהורה לו הש"י עאלתו כמו שאמר וארעך בשם, ראוי שנבין כי פסוק ולא קם נביא עוד בישראל כמשה הוא גם מתמיד מורה על גודל מדרגת משה נבואה על כל הנביאים הבאים אחריו, ולזה לא יהיה שום נביא רשאי לחלוק על דבריו, וראוי היה לפי זה למנות נבואת משה שרש פרטי בפני עצמו לתורת משה, לפי שהוא מורה על נצחיות התורה הזאת. אבל לפי שאפשר לבעל דין לחלוק על הפירוש שאמרנו, ולומר שאמת הוא שלא יקום בישראל כמשה ולא גדול ממנו, אבל באומות העולם אפשר שיקום, כמו שאמרנו רבותינו ז"ל על ירום ונשא וגבה מאד, ירום מאברהם וגבה משה וכו' שיראה שאפשר שיקום גדול משה, לזה שמנו אותו ענף משליחות השליח ולא שורש בפני עצמו, לומר שאף אם נורה שהיה פירוש הפסוקים כדבריהם ושהיה אפשר שיקום בעתיד נביא אחר גדול כמשה, הנה א"א לומר שנאמנו שום נביא או מתפאר נבואה לחלוק על דברי משה אם לא שיהבאר לנו שליחות השליח, והוא שיתאמת שהוא שליח השם לתת תורה על ידו במעמד ס' רבוא כמו שנתאמת שליחות משה כמו שאמרנו. ואולם אם אפשר שיתאמת זה בעתיד כשישמע כל העם כאחר שליחות השליח בקול ה' אלהים מדבר מתוך דאש כאשר היה זה במשה אין לנו עסק בנסתרות כי זה דבר תלוי בחכמת השם בלבד וכל עוד שלא תתאמת שליחות השליח ע"ז הדרך לא נשמע לשום אדם הבא לבטל דברי משה שלא בהוראת שעה. [ה] ויש לחמוה על הרמב"ם ז"ל שעם שעשה נבואת משה עקר מן העקרים ובאר ההכרלים שיש בין נבואת משה לוולתו, ואמר כי כל הנביאים הקודמים לפניו והבאים אחריו כולם הם למטה ממדרגתו, חזר לעשות עקר שלא תנוסח הדת ושלא השתנה, וגרעה שרעתו לומר שאימלא העקר הוה כבר היה אפשר לשמוע לנביא לבטל דברי משה, והוא תימה איך נשמע לנביא הקטן במדרגה לבטל דברי משה שהוא גדול הנביאים הבאים אחריו לפי מה שכתב הוא ז"ל. אלא אם תאמר כי רעתו לומר כי פירוש ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, ר"ל בכל ימי משך הנביאים אבל אפשר בעתיד שיקום נביא אחר כמותו, ולזה הוצרך לעשות עקר אחר שלא תנוסח התורה. וכבר באינו אנחנו ש"א שיקום נביא אחר גדול משה בשום זמן ולא כמותו, ושאלן רשאי לשמוע לנביא הקטן בשום זמן לבטל דברי

שרשים

לחול עליה הנבואה ואם יהיה אדם ממנה חזק
לנבואה לא ישפיע עליו וכו', בתמים :
פרק

(1) שהנבואה לא תחול על האדם בטבע וכו'. וכמו
שכתבנו לעיל בפרק ח' מה המאמר : (1) הנבחרת
לחול הנבואה וכו'. שאומה הישראלית היא נבחרת

ענפים

פרק כ [ה] ויש לחמוה על הרמב"ם ז"ל שעם שעשה כו'. כ"ל שאין לחמוה על דבריו בזה כי נוכל לומר שכוונת
הרמב"ם ז"ל בזה הוא כי אלו לא מנה שלא תנוסח התורה עניקס ה"א אע"פ שזוה
שנבואה מדע"ה היא לתעלה מכל הנביאים אשר היו לפניו ולאחריו וזוהו גם כן שאין ראוי לשמוע לדברי
הנביא שיראה לבטל דברי הנביא שהיה גדול ממנו נבואה. מכל מקום אם יבא איזה נביא ויאמר שהכל נתן
לו

ספר מאמר שלישי פרק כ כא העקרים

דברי מי שגדול ממנו. אבל לפי שיש לבעל הרין לחלוק ולומר שאפשר שיקום בעתיד באומות נביא אחר כמשה או גדול ממנו, לא שמנו נבואת משה שרש אלא ענף נמשך לשליחות השליח, לומר שא"א לבטל דברי משה בשום זמן שלא בהוראת שעה אם לא אחר שיתברר לנו אמתת שליחותו כמו שנתברר שליחותו של משה, ובוה לא נצרך לעשות שרש ולא עקר שלא תנוסח התורה כמו שעשה הרמב"ם ז"ל, כי כבר בארנו שהוא דבר שאין לו ראה מן התורה ואינו עיקר בפני עצמו אבל היא אמונה אמתית ודבר נמשך לשליחות השליח כמו שבארנו. וכן יראה מלשון רבותינו ז"ל בתורת כהנים אמרו אלה המצות (ויקרא כ"ז) מלמד שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, אשר צוה ה' את משה כדאי השליח לשולחו, הרי שתלו נצחיות התורה והמצות בשליחות השליח, וזה מכה שרצינו לבאר :

פרק כא נקראת העדות כמות ששמואל ואל הארון תתן את העדות (שמוס כ"ט) אם ישמרו בניך ברייתו ועדותי זו אלכרם (מחלים ק"ג), לומר

כי כמו שהעדות (ה) א"א שלא יוכן כפשוטו (ג) ולא נאמר נחלף הוכן או נעשה לו פדיוש או צורה באופן שלא יחזו או יוכחשו העדים ואם העידו שראובן הרג את שמעון באחד בשבת והוזכו לא נאמר נפרש העדות באופן שלא יהיו זוכמים בשנאמר כי באחד בשבת רצה לומר בשנה ראשונה לשמטה, או שנאמר כי מה שאמרו שהרגו הוא בעבור שלא נתן לו צדקה להחיותו או בעבור שלא למדו תורה להביאו לחיי עולם הבא, לפי שהעדות ראו שיוכן כפשוטו ואם הוזכו העדים נהרגין ולא נפרש דבריהם כדי שלא יהיו נהרגין, כן תורת השם נקראת עדות בעבור שראוי שיוכנו המצות כפשוטן ולא נעשה להם צורות ופירושים לומר שיש בהם תנאי או זמן מובל של נוכר בהם. ועל זה אמר דוד עדות ה' נאמנה (ס"ט) כלומר שהוא אמתית כפשוטו, והבא לפרש ולשנות ולעשות צורות ולומר שאיסור החזיר היה זמני או נאמר (ג) על יצר הרע וכיצא בזה ושעקר כל התורה חלוי באמונת הלב ולא במעשה המצות, עליו להביא ראיה, כי אין בידו לבטל המצות ולומר שיש בהם תנאי או זמן שלא נוכר. ואל זה רמז המשורר באמרו כרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתך (ס"ט) ובאר שהשיחות הם שאומרים כי כל מצותיך אמונה בלבד, ושכבר עבר זמנם ושאיין צורך למעשה המצות כלל ובוה השקר רדפוני, ועל כן עזרני כי אני צריך לעזרהך שאם לא כן כמעט כלוני באורן ועם כל זה אני לא עזבתי פקודיך, וחתם דבריו כחסדך חייני ואשמרה ערות פיד, כלומר שהם כמעט כלוני ואתה בתסדך חייני ואשמרה המצות כפשוטן שהם עדות פיד כלומר כעדות שיוכן כפשוטו ואין כת ביד שום אדם לפרש ולבטל פשט המצות, וזה, כי אף אם נמצאו בתורה דברים רבים המכילים בהם כל החכמים היחם רומזים לענינים נכבדים עליונים וענינים שכללים כספור עין עזר והארבעה נהרות חולתם לא בעבור זה הכתיבים מציאותם ושלא יהיו אמת כפשוטן אבל יאמרו ששם יהיו הדברים והם נמצאים כן במציאות יש בהם רמז לענינים יותר נכבדים עליונים, כמו שמלאכת המשכן נמצאת כן במציאות והוא רמז לענינים עליונים נכבדים, וכן בטבע ההויה האנושית נמצא בה הלשון והשנים והשפתים לצורך האכילה כמו שהם נמצאים בבעלי חיים ועם כל זה הם באדם לתכלית יותר נכבד שהם כלים אל הדבור והמבטא לשבח השם ולספר תהלתו שהוא תכלית יותר נכבד מן התכלית שנמצאו בעבורו בבעלי חיים, וכן בעולם נמצאו דברים מצד טבע ההויה כארבעה נהרות חולתם שהם רומזים לענינים יותר נכבדים בהם, ועל דרך זה הוא שאמרו כי ירושלים של משה הוא משל לירושלים של מעלה ולא אמרו כן להבטיח מציאות ירושלים של משה שהיא לענין נכבד מצד עצמו כלומר שהתורה משכן לשכינה, כמו שלא נבטיח מציאות ירוקאל (ז) לענין מצד עצמו לתכלית נכבד במציאות אחר מן הצדיקים בעבור שיאמר הכתוב והיה ירוקאל לכל למפות (יחזקאל כ"ד) וכן נבין שיש בתורה דברים רומזים לענינים אחרים נכבדים ולרמזים עליונים והם עם זה אמתים

שרשים

פרק כא (ה) אי אפשר שלא יוכן כפשוטו. כי נהכרח צריך להנין דברי העדים כפשוטן הדברים שהם מציאות : (ג) ולא לאחר נחלף הזמן. שאין לומר שעדותן הוא עכ"פ

אמת חלל סהיו טועים בזמן והיו סוגרים שזמן הזה נעשה הענין : (ג) על יצר הרע. איסור חזיר הוא רמז של יצר אחר היצר"ד : (ז) והיותו מצד עצמו לתכלית נכבד. אש"פ שאמר הכתוב והיה ירוקאל

ע נ פ י מ

לו תורה שאין זה דבר שהוא מתנגד לתורת מרע"ה כק שהיה כדמות פירוש וסופסוף על תורת מרע"ה וכל תורת מרע"ה היא כלולה בה ועוד וסוף אליה דברים כיוול בה מה שלא יהיה מתנגד לתורת מרע"ה ס"א שאין זה נקרא כשר צעק לכן אמרנו למעט גם כן שלא תטעה התורה ושלא תשתנה :

על

ספר מאמר שלישי פרק כא כב העקרים קבר 247

אמתיים כפשוטן וכל שכן המצות שיש בהם רמז לענינים נכבדים עליתם יש בהם ג' ככלית נכבד מצד עצמן ומצד המעשה בהם, ובעבור זה נטראת התורה עדות כמ"ש, לומר שהן אמיתות כפשוטן ולא נעשה בהן צורה לבטל הפשט:

פרק כב התורה שהיא בידיו היום לפי משך הקבלה מאבות לבנים היא שנתנה למשה בסניו בלי שנוי כלל, וזה כי בזמן בית ראשון שהיו הכהנים ומורי התורה בבהמ"ק והתורה מפורסמת בפי הכל א"א לה שתקבל שנוי, ואע"פ שהיו בהם מלכים עובדי ע"א כן ג' כ' היו נמצאים עמם נביאים כל אותן הימים עד החרבן ומזהירין את ישראל על שמירת התורה. ומה שמצינו ביאשורו שחרד חרדה גדולה על ספר התורה שסצא חלקיה הכהן בית ה' לא שלא היה נמצא בידם ספר תורה או פתשגן כתב הדת, שהרי ירמיה הנביא היה קיים, אלא לפי שאמון ומנשה היו עובדי ע"א וככעיסין את השם עד שאמרו רבותינו כי מנשה היה (ג) קודר את האוכרות וכותב עם ע"א תחתיהם (מסדקין דף ס"ג) לפיכך חשש אחד מן הכהנים שאם יבא ליד המלך ספר התורה שכתב משה שיקור את האוכרות שבו ובעבור זה גזרו בין שורות הבנין, ואח"כ בימי יאשורו אשר שב אל השם בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו בכל תורת משה חפשו אתר הספר הזה ולא מצאוהו וכחזקו את ברוך הבית מצאוהו חלקיה בין שורות הבנין והיה בעיניו כמצא שלל רב שלא אל המלך לאמר ספר התורה מצאתי כלומר ספר (ג) התורה וידוע שעשה משה ולא אמר ספר תורה מצאתי. ומה שחרד המלך יאשורו על כך וקעץ את בגדיו כששמע את דברי הספר כבר פירשו ר"ל בירושלמי (יומא דף ל"ט) שם הדבר הזה לפי שמסר תורה שעשה משה לתלחתו הוא גנלל ואותה שעשה מצאוהו גנלל בפסוק ויולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך וגו' (דברים כ"ח) ולפיכך חרד המלך אותה חרדה שהיה לא בעבור שהיתה התורה נשכחת מהם חלילה. וכן כשגלו לבבל אי אפשר שתשתנה לפי שבתחלת גלות יהויכן קודם שחרב הבית גלו החרש והמסגר וגדולי חכמי ישראל שהרי היה בהם דניאל והיה שם יחזקאל הנביא אמר הכתוב (יחזקאל ל"ג) בא אלי הפלים מירושלים לאמר הוכחה העיר וכל גלות ישראל עהיו מפורזין בכל ארץ אשר היה נמצא בידם פתשגן כתב הדת שהרי אפילו אצל הבותים שהושיב מלך אשור בערי שומרון היתה התורה נמצאת, וכשחרב הבית כבר היתה התורה מתפשטת בבבל ואי אפשר לה שתקבל שנוי מפני חרבן הבית. וכשעלה עורא מבבל לא עלו עמו אלא סתי מספר והגדולים שבישראל והחכמים והמיוחסים מהם כלם נשארו בבבל, אמרו רבותינו ז"ל לא עלה עורא מבבל עד שעשהא כסלת מנהל ועלה (קדושין דף ס"ט ע"א) כלומר שהניח והעלה עמו כל הפסולים לפי שבארץ ישראל יהיה בידו כח למחות (ד) שלא יתערבו בהם. תרע שהרי לא עלו עמו משבת לוי כלל אמר הכתוב ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם (עורא ח') עד ששלה בעדם לבבל ושלוהו לו מבני מחלי י"ח, ואחר שנשארו שם כל הגדולים וידעו התורה (ס) לא היה רשאי לשנות דבר בתורה כי לא היתה תורתו מסכמת עם תורת כל הנשארים בבבל והנמצאים בערי שומרון ובארץ אשור ובמקומות אחרים שלא הסכימו לעלות עמו, ואע"פ ששנה הכתב כמו שאמרנו למעלה וזכר לגאולה שנית מכל מקום לא היה רשאי לשנות דבר בתורה. ומה ששנה מנין החדשים כניסין להשרי כמו שאמרנו לא חשב כזה לשנוי, אחר שבמספמי התורה היו סונין לשמיטין וליובלות מתשרי, ואולי שכן היו מקובלים מירמיה שהיתה קבלה בידו מן הנביאים עד משה שראוי לעשות זכר לגאולה השנית אחר שנשארה מצות פסח שהיה זכר ליציאת מצרים במקומה, אבל לא שנה דבר מן הכתוב בתורה כלל. ואם נמצאת התורה באומות אחרות על זולת הנוסח אשר בידנו או באיזה שנוי מקצת דברים, הנה השנוי ההוא נפל מצד המעתיקים האומות הן שלא היו בקיאין בה, וזה כי היהודים מדרקסין בתורה ובאותיותיה ומלא חסר ומתפארים בידעת מנין המעשים עד שהם כותבים זה בגליוני ספריהם וקורין אותו מסורת מה שלא עשו כן שאר האומות, וכן אמרו למה נקרא שם סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה (קדושין דף ל"ג ע"א) וזה לאות כי היא שמורה בידם כמו שנתנה למשה בלי שנוי, וזרדיה שהיא נמצאת היום ביד כל ישראל הספרותיים בכל העולם מקצה מזרח עד סוף המערב על נוסח אחר בלי שנוי, ומה שאמרו רבותינו ז"ל על קצת תיבות שבתורה הקן סופרים הוא זה כמו שאמרו ואברהם ענדע עומד לפני ה' (נלאשת י"ח)

שרשים

יחזקאל ל"ג: למה למחות וגו' מנין מקום אינו מוכן וממנו שנשכח שיהיה למה למחות נלמד הוא נמצא חלף גם כשגלית תכלית עמנו: פרק כב (א) לא שלא היה נמצא נידם ס"ח וכו'. פירוש ונשכח מהם: (ב) קודר. מוחק וגורד: (ג) החרס הידועה: אות כ"א מורה על דבר שכולו ידוע: (ד) שלא יתערבו בהם. שלא יתחננו עם האומות: (ה) לא היה רשאי. עורא: עס

ספר מאמר שלישי פרק כב בג העקרים

(ח) וה' עודנו עומד לפני אברהם היה לו לומר אלא תקן סופרים הוא זה, וכן אל אראה ברעתי (נמנר"ה) ברעתך היה לו לומר אלא תקן סופרים הוא זה, וכן בולת זה ממה שאמרו רבותינו ז"ל שהוא תקן סופרים, אין הכונה לומר ששנה שום אדם דבר ממה שבתורה חלילה שאין אדם בעולם שחייף ספר שיאמר אני ויפתי או תקנתי כך וכך ואין יאמרו הם תקן סופרים הוא זה, אבל הכונה לומר כי לפי ענין משך הפרשה היה ראוי שיאמר ואל אראה ברעתך ומה ששנה הכתוב ואמר ואל אראה ברעתי לא היה, אלא כסופר המתקן דבריו דרך כבוד כלפי מעלה, כי משה לא היה מדבר על עצמו אלא כלפי מעלה היה מדבר ותקן משה הלשון מפי השם כסופר המתקן הכתב דרך כבוד, וכן כל כיוצא בזה, וכן הנקודות על תיבת ואהרן בפסוק כל הפקודים אשר פקד משה ואהרן (נמנר"ה) ועל לנו ולבנינו (דברים כ"ט) וכיוצא בהם השמע בזה הוא כי הנקודה על התיבה (י) עם שתשאר כתובה הנה היא באמצעות (ז) בין כתיבת התיבה והעדרה. כאלו יאמר כי אע"פ שכתוב אשר פקד משה ואהרן היה המונה משה, ואהרן היה ספל לו אלא שנכתב דרך כבוד כי משה בלבד היה העקר, וכן לנו ולבנינו להורות כי אין חיוב הבנים על פי האבות כל כך כחיוב האבות על עצמם אע"פ שהבנים מתחייבים על פי האבות וכן כלם ע"י הדרך :

פרק כג הדבר השלם הוא אשר לא ידומה עליו תוספת ולא חסרון. ואחר שנמצא דוד יתאר תורת השם בשהיא תמימה הנה א"א שיהיה בה שום חסרון להגעת שלמותה ותכליתה. ומאשר כל דבר הנכתב מאיזה מין שיהיה כבר אפשר שיויב בשתי הבנות מתחלפות עד שאפשר שתהיה ההבנה האחת מסבכת לכונת האומר והשנית מתחלפת לה מכל וכל, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל באגרת תחית המתים כי שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו') העברים יבינו ממנו האחדות הגמורה ואחרים יפרשו אותו על כונה אחרת, בעבור זה היה מחוייב כדי שתהיה תורת השם יתברך תמימה ותובן על הכונה הראויה שבת השם יתברך אותה אל משה בכתב יפרש אותה לו על הכונה הראויה, וכן משה ליהושע וכן יהושע לקנים וקנים לנביאים וכן דוד אחר דוד כדי שלא יפול שום ספק בהבנת הכתב כפי מה שראוי. והפירוש הזה מהתורה שבכתב שמסר משה ליהושע ויהושע לבאים אחריו הוא שקראו תורה שבע"פ לפי שא"א שיבא הפירוש הזה בכתב כי בכתב ההוא יפול ג"כ הספק שאמרנו שיפול במכתב הראשון ויצטרך פירוש לפירוש וכן לבלתי תכלית, כמו שקרה לחבור המשינות שהוא פירוש תורה שבכתב שנפל בו מן הספק והמבוכה עד שהוצרך לפירוש אחר והוא חבור הגמרא שעשה רב אשי לפרש המשינות וכן הגמרא שהוא פירוש המשינות הוצרך לפירוש ג"כ ורבו עליו הפירושים וחלוקי הסברות, וכן על הפירושים ג"כ. ולזה הוא מבואר שא"א שתהיה התורה שבכתב שלמה אם לא בהמצא עמה הפירוש הזה על פה והיה הנקרא תורה שבעל פה, וע"ז הוא שארז"ל לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבע"פ, וזה לפי שאין מציאות להבנת התורה שבכתב אלא עם תורה שבע"פ, ועוד לפי שא"א שתהיה תורת הש"י שלמה באופן שתספיק בכל הוכינים לפי שהפרשים המתחרשים תמיד בעניני האנשים במשפטים והדברים הנפעלים הם רבים מאד משיכללם ספר, על כן נתנו למשה בסניני על פה דברים כוללים נרמזו בתורה בקצרה כדי שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרשים המתחרשים, והם הדברים שנוכחו בתורת כהנים בתחלתו כאותה ברייתא המתחלת ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת מקל וחומר ומגורה שזה וכו'. וע"ז אותן הדרכים או אחד מהן יודע כל מה שלא נמצא בתורה בפירוש אבל מה שנמצא בתורה בפירוש או בקבלה (ה) אין היוצא באותן הדרכים מועיל ולא מעלה ולא מוריד לבשל הכתוב או הקבלה, ובעבור זה תמצא פעמים הרבה בגמרא שיאמרו זו מניין לך ויאמר המשיב הלכה למשה מסיני, וכן יאמר המקשה אם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה, ולפי שאפשר שיפול מחלוקת בין חכמי ישראל בדבר שלא באה הקבלה בו אלא שיוצא באותה מה"ג מדות או באותה משיא דרבי רבהנה, המכנים ההכמה האלוית כדי שתהיה תורת הש"י תמימה לסלק המחלוקת במה שאפשר, וזה בשנתנה ההכרעה בכל דור ודור הרוב החכמים ואמרה אחרי רבים להטות (שמו"ג כ"ג) ואמר ג"כ לא חסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (דברים י"ז) ובארו רז"ל אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכוונתם בזה לומר כי לפי שכל אדם מורכב מחשבות וליהם לעצמי ההתבוננות והסברה והשכל יותר מכל מה שזולתו עד שתמצא כמה פתאים ונשים ועמי הארץ

שרשים

פרק כג (ה) אין היוצא בלחון הדרכים מועיל וכו'. אין יכול ללמוד ע"י שים אחד מהשלוש עשרה מדות דבר שספקו מחוץ לתורה

(ו) עם שחזר כחוכה. אע"פ שהכונה תשאר כחוכה: (ז) בין כתיבת הכיכב והעדרה. כנקודה מורה כאלו אינה כחוכה :

ספר מאמר שלישי פרק כג כד העקרים קבה 249

הארץ מרבירים תועה על החכמים ויחשבו עצמם משכילים יותר מהם, אמר הכתוב כי אף אם יראה לחולק שהחכמים אומרים על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין לא יזח מרביריהם לעולם אבל תהיה ההכרעה מסורה תמיד אל רוב החכמים, ואף אם אפשר שיהיה היחיד יותר חכם מכל אחד מהם ויהיה יותר מסכים אל האמת מכולם תהיה ההלכה כהכרעה הרוב ואין היחיד רשאי לחלוק עליהם לעשות מעשה כדבריו כלל, וזהו ענין ר' יהושע עם ר"א בבבא מציעא (דף ל"ט ע"ב) כי אף ע"פ שר"א היה מופלג בחכמה יותר מכולם עד שיצתה בת קול ואמרה מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום עמר ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא שאע"פ שהאמת יהיה כדברי ר"א אין ראוי שנגיח דברי המרובין לעשות כדברי היחיד כי כבר נגתה תורה על הר סיני שכתוב בה אחרי רבים להטות. ואם בדבר אחד נעשה כדברי היחיד ונגיח דברי המרובין יתחדש מחלוקת גדול בישראל בכל דור ודור כי כל יחיד יבא להשוב שהאמת אתו ויעשה כדבריו הלכה למעשה ובוהו תפול התורה בכללה, ועל כן ראוי שלא נגיח הדרך הכולל שהוא ללכת אחר הרוב להניח דברי היחיד או דברי המעטים ובלבד שיהיו הרוב דעת החכמים לא רוב רעות ע"ה, לפי שההמון ועמי הארץ נפתים לדבר שאינו עד שיבואו להעיד עליו ולומר שהוא כן, וכבר הוזהר שלמה על זה ואמר שאין ראוי להמשך אחר הסכמת ההמון שהרי אנו רואים אותם מסכימים בכמה דברים בחלוקה האמת, וזהו שהרי ההמון לא יבחו לנגב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב (משלי ו') וזהו מוסכם אצלם ובלתי מגונה ואינו כן לפי האמת אבל אם נמצא ישלם שבעתים ואת כל הון ביתו יתן (מש) לפי משפטי התורה שאמרה אם אין לו וגמכר בגנותו (שמות כ"ב) וכן יסכימו ההמון כי הגנף אינו ראוי לעונש אבל יאמרו כי גנף אשה חסר לב (משלי ו') וראוי לחמול עליו כי הוא מוזק לעצמו ומשחית לנפשו והוא יעשה העבירה והרע לעצמו (ב) ואין שום בן דעת מוזק לעצמו ועל כן יאמרו ההמון שהוא חסר לב ואינו ראוי לעונש, ואינו כן לפי האמת כי נגע וקלון ימצא הגנף ואומר כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם, לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שחיד (ספ) וע"כ אין ראוי להביא ראיה מהסכמת ההמון כי פעמים יסכימו ההמון על חלוקה האמת. שהרי בימי אחאב ומנשה ודומיהם היו מסכימים כלם לעבוד ע"א וזלתי הנביאים ותלמידיהם. וע"כ ראוי שתהיה ההכרעה מסורה ללב החכמים בלבד כי החכמה מתת אלהים היא כי ה' יתן חכמה מסיו דעת ותבונה (ספ ב') ובוהו תהיה תורת ה' תמימה בכל דור ודור ובלתי חסרה דבר; **פרק כד תורת משה האלהית הוזהר תקיף בכלל על שלושה חלקים יורו על ג' ענינים חלוקים שהם החכמה והרצון והיכולת, החלק האחד הוא החלק המקיף בדעות אמיתיות ויקרא זה החלק דברים, כמו שאמר הכתוב ויתבונן על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים (שמות ל"ד) ואמר ג"כ את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים כ') בעבור החלק המדעי אשר בהם מציאות הש"י ותורה מן השמים וההשגחה ושאינו נוף וחדש העולם חולת זה, זה החלק הוא המושפע מחכמתו ית' ר"ל מצד היותו חכם. והשני הוא החלק המקיף על הדברים הנרצים אצל הש"י והם המושפעים מרצונו המורים על היותו רוצה ויקרא זה החלק חקים, והוא כלל המצות אשר אין מעמם נדע כאכילת חזיר ולבישת שעטנן חריעת בלאים ופרה אדומה ודומיהם שהם גזרת מלך והם דברים הנרצים לו יתב' אחר שצוה בהם ארז"ל וכי מה איכפת לחקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף אלא נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו, וכן אמרו על הקרבנות אשה ריח ניחח נחת רוח לפני שאמרתו ונעשה רצוני. והג' הוא החלק המקיף על עשית היושר והרחקת העול בין האנשים ויקרא משפטים והם מושפעים מיכלתו, והוא מבואר כי הדת הנימוסית לא תוכל להקפד על החלק הראשון שהם הדעות האמיתיות, כי כמו שכתבנו במאמר הזה (ב) עדיין המחלוקת במקומה עומדת על הירושים הנכבדים שהדעות תלויים בהם, ועל החלק השני ג"כ שהוא ידיעת החקים והדברים הנרצים אצל הש"י לא תוכל להקפד בשום צד כי אין לשכל האנושי פראו לדעת פרטי הדברים הנרצים אצל הש"י אם לא מצד הנבואה כמו שבארנו (לעיל כפ"י מהם המאמר) ועקר הקפתה הוא על החלק הג' שהם המשפטים, כי היא תשתדל להרחיק העול מבין האנשים ולהעמיד היושר והיא קובעת דין ומשפט בין האנשים כדי שישלם הקבוץ המדיני, וכשיענין בה היטב תמצא שאפילו**

שרשים

המדעי בשם דברים לפי שהחלק הזה הוא קדם ההשגה, וע"ז דבר האיש הדוני הארץ אתנו קשות. ויותר נראה הואיל והדבור שבאדם הוא מלד הנפש השכלי: (ב) עדיין המחלוקת במקומה עומדת וכו'. ר"ל

נחמה: (ב) ואין שום בן דעת מוזק לעצמו. וע"ז שחז"ל אין אדם עובר ענינה עד שנכנס בו רוח של שטות: (ב)

פרק כד (ה) בעבור החלק המדעי אשר בהם וכו'. מה שכינה החלק

שאפי' בראש השלישי א"א לה לשפוט על נכון כי לא תספיק לשער היושר בכל הדברים על דרך האמת, כי איזה דעת אנשי יספיק לשער כמה ישלם הנגב אם שני כפלים או שלושה כפלים או ארבעה או שבעה, כי המצא במציני הנימוסים מי שהניח הנוגב ממון בין רב למעט יומה, וזה דבר יסאן אותו השכל האנשי כי למא יוסת האיש על נגבת ממון אפי' פעמים ריבית, ובעבור זה המכירה התורה האלהית לשער נגבת ממון בעונשים מחולמים כי הכומר בפקדון ותיצא בו שהוא מין נגבה קלה ישלם שנים לדעוהו והנוגב שה ישלם ארבע צאן תחת השנה והנוגב שור ישלם חמשה בקר כי ההיקף שהזיק בנגבת שור שבטלו ממלאכה הוא גדול ממה שהוא בנגבת השנה. ואולם בעבור שיש בנגבת הצאן הפסד כרובה יותר מבשאר פמלולין חלב וגוה וולדות אמר ארבע צאן תחת השנה. ועל כלם אמר אם אין לו ונמכר בנגבתו (שמות כ"ג), וזהו דין ישר ושוי אמתי שהבא להפסיד ממון חבירו וישלם ממון ואם אין לו ונמכר בנגבתו כדי שישלם אפי' מנופו, אבל שימות האיש על נגבת ממון אין זה יוסר אמתי אלא על נגבת נפשות כמו שאמר הכתוב כי ימצא איש נוגב נפש מארצו מבני ישראל וגו' ומה הנגב הוא (דברים ל"ד) (ג) כלומר ולא זולתו. וכן ברוב המשפטים לא תספיק הדת הנימוסית לשער היושר והשווי האמתי, וע"כ היה ראוי שכמו שהתורה האלהית תקף על שני החלקים הראשונים בן ג'כ תקיף על המשפטים להורות שאין יכולה ביד שום אדם לשער היושר האמתי לעשות משפט ישר אלא הקב"ה, וע"כ נתלקו כל דברי התורה אל אלו הג' חלקים להורות על חכמתו ורצונו ויכלתו כאשר אמרנו, וכן תמצא המשורר אומר במומר הללויה כי טוב זמרה אלהיני וגו' (תהלים קמ"ו) שהיה משבח השם על היות מושפעים מכנו ענינים מורים על היותו חכם ורצה ויכול צרף עמם היותו ית' ונתן ונתן לישראל מאתו אלו הג' חלקים שהם דברים חכמים ומשפטים שהם מורים ג"כ על היותו חכם ורצה ויכול, וע"כ אמר כי טוב זמרה אלהיני כי נעים נאות תהלה כלומר נעים וטוב ויאות להללו ולומר לו על כל הענינים הנמשכים מחכמתו ורצונו ויכלתו המורים על השגחתו והתחיל בונה ירושלים ה' נהיה ישראל יבנם, כי זה יורה על היותו יתברך רוצה במלך הבונה מדינה כרצונו ומכנס בתוכו את זה עם שירצה שאין מי שיעכב על ידו, לפי שהוא גדול על כל בני מלכותו ומצד גדולתו עושה כרצונו, ואח"כ אמר הרופא לשבויי לב ומחבש לעצבותם להורות על יכלתו, וזה כי שבירת הלב שהוא פרוק חבורו לא יקבל רפואה כלל בדרך הטבע כמו שכתבו חכמי הרפואה, אבל פרוק חבור שאר האברים כבר אפשר שיקבלו רפואה, ולזה ייחס אל הש"י שהוא רופא שברי הלב שהוא פרוק חבורו אע"פ שאין מדרשו שיקבל רפואה, וזה ממה שזורה על חוקף ויכלתו להציל עשוק סיד עושקו כמאמר דוד קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע (ס"ג) כלומר כמו שנשברי לב שאין בטבעם לחיות הוא קרוב לרפואתם בן הוא מרשיע לדכאי רוח שאין להם מושיע מצד הטבע כמאמר שלמה רוח איש יכלכל מחללו ורוח נכאה מי ישאנה (משלי י"א), רוצה לומר כשאנה חולה והרוח החיוני חזק הוא יכלכל המחלה אבל כשהרוח הוא חולה שהיא נכאה מי ישאנה רוצה לומר מי יכלכל אותה, כי אין בטבעה לחיות. ואח"כ אמר (ד) מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא להורות על חכמתו ויתברך, והמשך אל זה גדול ארזינו ורב כח לתבונתו אין מספר להורות על שלשתן, כי אמר גדול ארזינו להורות על הרצון כי הוא גדול לעשות מה שירצה ואין מי שיעכב על ידו וזה כנגד מה שאמר בונה ירושלים ה', ואמר ורב כח לרצון על יכלתו לחבוש לנשברי לב כנגד מה שאמר הרופא לשבויי לב, ואמר ולתבונתו אין מספר להורות על היותו חכם לדעת מספר הכוכבים וכן כל אחד מהם והתמיג כחותיהם זה בזה, וזה כנגד מה שאמר מונה מספר לכוכבים כלומר אחר שחכמתו בלתי בעלת תכלית יכול להקיף אפי' בדבר בלתי בעל תכלית כ"ש מספר הכוכבים שהוא בעל תכלית בהכרח (ה) כי א"א שימצא גשמיים בב"ב במספר, אבל להפליג רבוי כחותיהם בתחמוגם זה עם זה ייחס ידיעת מספרם והפליג רבוי כחותיהם אל החכמה הבלתי בעל תכלית. ומה שאסרו חכמי החקירה כי הכוכבים בעלי מספר ידוע ושהם אלה ושנים ועשרים ומאה לא אמרו זה אלא על הכוכבים הנראים, אבל הכוכבים הבלתי נראים אלינו הם רבים מאד מאד, אמר הכתוב והננס היום ככוכבי השמים לרוב (דברים א') וחולת זה הרבה ולחולשת ראותנו לא נשיג מהם אלא מעט מדרבה, ואין ראוי לומר שהבלתי מושג אלינו אינו נמצא, כי העסלף שלא ישיג אור השמש אינו ראייה (ו) על היותו בלתי

שרשים

א"א שימצאו גשמיים בב"ב במספר. (מזגור הוא כהקדמת המורה לחלק ה' בהקדמה ס"ג: (ו) על היותו בלתי נמצא. מלת היותו שז אל אל השמש ור"ל כש"ל ליקח ראיה מעטלף של יסיה לור

ר"ל בענין החדש וכיוצא בזה: (ג) כלומר ולא זולתו. ממלת הכוה כה למידק כ: (ד) מונה מספר לכוכבים וכו' להורות על חכמתו וכו'. כמו שמנאר וכו'ל בפסוק ולתבונתו אין מספר: (ה) כי

בלתי נמצא, וע"כ לקח ראיה על היותו חכם מהיותו מונה מספר לכוכבים לדורות על הפלגו הרבוי הוזה מצד הרכבת כחותיהם והיותם נכנעים לפניו (ו) לבטל הוראתם כפי מה שתגזור חכמתו ויתברך, והו' לכלם שמות יקרא כארץ שקורא אל העבר לעשות רצונו וכו'. והמשך כל המסור ע"י הדרך להראות חכמתו רצונו ויכלתו כי אמר מעוד עניו ה' וגו' לדורות על היכולת, והמכסה שמים בעבים לדורות על החכמה, כי אליהו הביא ראיה מפלאות המסר לדורות על חכמתו ית', ואמר לא בגבורת הסוס יתפץ לדורות על הרצון לומר שאין רצונו בבעלי הסוסים ולא בבעלי הזרע והקומה. אבל רצה ה' את יראיו את המיחלים לחסרו כי לא בחיל ולא בכח יושע ה', ואמר שבתי ירושלים את ה' כנגד מה שאמר בתחלה בונה ירושלים ה' וכו' לדורות על הרצון הנמשך, והמשך זה ג"כ בירידת המסר ובשאר דברים הנמשכים בעולם לומר שכלם נמשכים מאתו ומורים על חכמתו ורצונו ויכלתו, וע"כ אמר בסוף המסור מעיד דבריו לעיניך חקיו ומשפטיו לישראל, להורות כי גם אלו הג' חלקים שהזכרנו מקפת בהם ששה דברים חקים ומשפטים יורו על היותו חכם ורצה ויכול כמו שאמרנו, וראוי לשבח לשם על היות אלו הג' חלקים מנועים מאתו לכלל האומה וע"כ קראם דבריו וחקיו ומשפטי. ומה שאמר אח"כ לא עשה כן לכל גוי בא לפרסם רב החסד שעשה השי' לישראל לתת להם דברים חקים ומשפטים שיהיו מתנהגים על פייהם לקנות שלמותם האנושי מה שלא עשה כן לכל גוי שידע להם דבריו וחקיו, ואפי' המשפטים שמדרך הרה הנימוסית לדבר בהם ולהגבילם לא ידעום שאר האומות כי לא היתה ידיעתם מספקת לשער היושר והשוויו האמתי כמו שבארנו, והו' ומשפטים בל ידעום, וסיום הללויה לומר שראוי לשבח השי' על החסד המופלג הזה שעשה עם ישראל להשגיח בהם זה המין מן ההשגחה הנפלאה להשפיע להם דברים חקים ומשפטים מחכמתו ורצונו ויכלתו במה שיושג התכלית האנושי :

פרק כה הקשה אלי חכם מחכמיהם ואמר (ה) כי הרכב יבחן מצד סבותיו, אם מצד החומר ואם מצד הצורה ואם מצד הפעל ואם מצד התכלית, ואמר בשתבחן תורת משה תמצא חסרה בכלל, וזה, כי היא חסרה מצד החומר שיש בה (3) ספורים וענינים אחרים שאינם תורה כלומר הנהגה והישרה, ומצד הפעל כי היא תניח הסודות האלהיות הרומוזות על אמתות אלהיות נעלמות מצד שא"א שיוכן מתוכה שלמות הפועל ותארונו כלל, ומצד התכלית כי היא לא תניח ההצלחה הנפשית שהוא התכלית האנושי אבל תניח הצלחות נפשיות בלבד, ומצד הצורה כי התורה ראויה שתהיה מקפת על ג' דברים, על מה שבין אדם למקום והם מצות עבדיות נקראות בלשונם צירימוניאלי"ש והם המצות שאדם עושה מצד עבדות האל כי צירי בלשון יון אלוה, ועל מצות שבין אדם לחברו והם המשפטים נקראים יורדיאלי"ש והם המצות המתחרשות על האדם מצד משאו ומתנו עם זולתו והם המתחייבות מצד הקבוצ המדינית, ועל המצות שביני לבין עצמו נקרא מוראלי"ש והם המצות שאדם עושה אותם לקנות (ג) תכונה טובה בנפשו כיראת חסא ועונה וכיוצא בהן שכן מקנות בנפש תכונה טובה. ואמר כי כשתבחן תורת משה בג' מיני המצות תמצא חסרה בכלל, כי במה שבין אדם למקום שכן מצות עבדיות רוצה לומר כהוראת דרכי העונה הנה היא חסרה כי היא תצוה ברהיגת בבעלי חיים ושרפת הבשר והחלב והזאת הרמים חריקתן שכן עבדות מוזהמת מה שאין כן בדתם, כי עבודתם נקיה בלחם וביין. ואם במה שבין אדם לחברו שכן המשפטים והם המצות המדיניות הנה היא חסרה ג"כ, לפי שהתירה הרבית שאמרה לנכרי תשך (דברים כ"ג) וזה דבר משחית הקבוצ המדיני, וצוהה ג"כ שרוצה בשגנה יגלה עד מות הכהן הגדול, וזה עונש בלתי שוה כי פעמים יהיה הרבה ופעמים יהיה מעט, ועוד שהרצח בשגנה אין לו משפט מות מן הדין ותורת משה התירה דמו לגואל הרם (ד) ואם תרנו על הרם פטור ונמצא לפי זה ההורג במיד פטור וההורג בשגנה נהרג, מה שאין כן בדת שלהם הכל תלוי בדעת השופטים. ואם במה שבין אדם לעצמו כי לא תצוה תורת משה רק בכשרון המעשה לא בטהרת הלב מה שאין כן בדתם, וזה העולה מכלל דבריו אותו חכם. זאת היתה תשובתי אליו כי כל הדברים הללו הם בהפך האמת מבלי

שרשים

פרק כה (6) ב' דנדר. כשתר' לידע איכות הדבר ינחן וכו' : (3) ספורים וענינים אחרים. כספורי שטרות נח ולוט וכגון ותמנע היתה מילגס לאלוים בן עשו וכיוצא בזה: (ג) תכונה טובה. מדה טובה: (ד) ואם הרנו על הדם פטור וכו'. כלומר ואם הגואל הדם הרג להרוג שחרב בשוגג פטור גואל הדם תמצא שהגואל הדם שפוא

כדג

אור השמש בנמצא מחחר שהעטף לא ישא את האור כן א"ל לוקח ראיה מהעדר השגתו מרבו הטובים שלא יהיו יותר בנמצא כ"א אדם שאנו משיגים ורואים בחוש וע"כ לא ראינו אינו ראינו: (1) לנצל הוראתם. כי אף אם המערכת מורה על דבר רע שיבא על אלוה אדם השי' ת יספק הרעה לעונש ע"י המעשים הטובים שכן בלדס :

מבלי חבנה ועין וידיעה בדרכי התורה, וקדם שאשיב על דבריו אציע הצעה אחת שאין ספק בה אצל כל בעלי שכל, והוא, שהדבר שתבא האמונה בו ראוי שיהיה אפשר לשכל לצייר מציאותו אף אם יהיה נמנע מצד הטבע כמו שהתבאר במאמר ראשון פרק כ"ב. כי הנמנעות מצד הטבע כקריעת ים סוף והתהפך המטה לנחש ושאר האותות והמופתים שבאו בתורה או נזכרו בדברי הנביאים אחר שאפשר לשכל לצייר מציאותם כהיות הדבר (א) נמצא יכולת ביד האל להמציאם ולחדשם, אבל מה שא"א לשכל לצייר מציאותם כהיות (א) נמצא ובלתי נמצא יחד בבת אחת או היותם הגשם האחד בשני מקומות מתחלפים בעת אחד (ב) היות המספר האחד בעצמו זוג ונפרד יחד, כל זה וכיוצא בו ממה שא"א לשכל לצייר מציאותו א"א שתבא האמונה בו ולא יתואר האל ביכולת עליו כמו שלא יתואר האל בשהוא יכול לברוא (ג) אחר כמדתו מכל צד ולא להמציא (ח) מרובע שקטרו שזה לצלעו ושמה שכבר עבר לא עבר, כי זה אחר שאין השכל יכול לצייר מציאותו לא יתואר האל ביכולת עליו לפי שהוא נמנע בעצמו, וע"כ א"א שתבא האמונה בו כי אין האמונה בנמנעות ממה שיתן שלמות בנפש, ואם היתה האמונה בנמנעות בעצמן נותנת שלמות בנפש היה השכל ניהן באדם לבטלה ולא היה יתרון לאדם על הבעלי חיים אחר שאין לשכל מבוא בהאמת מה שתבוא האמונה בו. ואחר הצעה זו אמר כי מה שאמר שתורת משה היא חסרה מצד החומר זה אינו, כי אין דבר בתורת משה ולא שום ספור שאינו הכרחי לתורה אם ללמוד איזה דעת או מסר או לבאר איזו מצה ממצות התורה, כי אף ותמנע היתה פילגש לאליפו בן עשו (נחלשים ל') הית צריך לכתבו כדי להבדיל בין עמלק שצותה התורה להחרימו ובין שאר בני עשו שנאמר עליהם לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים כ"ג) וכן כל שאר הספורים הם לידועים חן, וכבר הארכו מפרשי התורה בכל פרט ופרט מהם. וכן מה שאמר שהיא חסרה מצד הפעל שלא כתבה תאור האלהות, הנה הדבר בהפך כי היא כתבה בפירוש שורש האחדות והדרכת הגשמות ובארה שהש"י נמנע ההשגה אמר הכתוב כי לא יראני האדם והי (שמות ל"ג) וכתבה שמה שיושג ממנו יתב' הוא מצד המדות שהוא מנהיג בהן בריותיו כמו שבאר זה למשה כשאמר הודיעני נא את דרכך ואדריך למען אמצא חן בעיניך (סג) שהודיעו יתברך כי הו"ג מרות שבהן הוא מנהיג את בריותיו חן דרכיו שאפשר לאדם ידיעה בהן בין רב למעט כפי התחלפות מדרגות המושגים, אבל תארי עצמו א"א שיושגו. ולזה בעצמו הכתישה ג"כ הגשמות והזוירה מלראמין בו אמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראייתם כל תמונה וגו' פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל (דברים ד'). ואולם מה שאמר שהיא חסרה מצד התכלית שלא הזכירה ההצלחה הגופשית. זה אינו, כי כבר הזכירה לחכמים ברמז (ט) כמו שזכר במאמר הרביעי בעזרת השם יתברך, ומה שלא בארה זה באור רחב. לפי שהתורה לא נתנה לחכמים ולמשכילים בלבד, אבל לכל העם מקצה גדולים וקטנים חכמים וטפשים, וראוי שיבואו בה דברים מוכנים לכל וראויים שתבא האמונה בהם, והדברים המושגים בהרגש לכל יותן בהם האמנה גדולה, והדברים המושכלים הבלתי מושגים בהרגש ובלתי מוכנים אלא לחכמים לא יותן בהם האמנה כלל, אבל יאמרו ההמון כי מה שהוא בלתי מושג לתוש הוא דבר רחוק ושקר, ולזה יעדה תורת משה דברים גשמיים בפירוש נראים לעין ומושגים לחוש לכל העם מִצָּה דברים שכללים בלתי מושגים אלא למשכילים ברמז, כדי שזכרון כלם איש ואיש כפי מדרגתו שעל ידי התורה יושגו כל ההצלחות הגשמיות והנפשיות כל זמן שלא יגרום החמא ויהיה השגת הגשמיות שאין מדרך המבע שיושגו ראה על הנפשיות, וכבר העיד על זה בלעם שלא היה מאומת ישראל והיה חכם גדול ונביא ואמר נפשו מות ישרים ותהי אחריתי כמדתו (נחמדני כ"ג) שיראה שמצד חכמתו או נביאותו תשיג שיהיה לישראל אחרית ותקוה אחר המות עד שיהיה כוסף שאחר שימות תהיה לו אחרית ותקוה כישראל לפי שהבין שההשגחה

שרשים

שר"ל שא"ל שיהיה אותו המספר עצמו שתאמר עליו סתם זוג ויהיה זה המספר עצמו ג"כ נפרד, ולפי דבריו בעל השרשים לא ה"ל למחר אלף היות מספר האחד זוג ויתו (ל'): (ז) אחר כמותו מכלל ד'. כי בעל כרחך יקוה ויהיה אלף ובהאחד עלול ואם כן לא יהיה דומה לו מכלל ד': (ח) מרובע שקטרו שזה לעצמו. תבאר לעיל במאמר ראשון פ"כ: (ט) כמו שזכר במאמר הרביעי וכו' . בפ"ק

כרג כחיד פטור והרואה שהרג בשוגג נהרג ע"י גואל הדם: (ה) נחלל וכלתי נחלל. שתאמר ע"ד אחד סתם נחלל וכלתי נחלל וכו' א"ל: (ו) והיות המספר האחד עצמו זוג ונפרד יחד וכו'. פ"י כי האחד עצמו הוא דבר שאינו מתחלק וכן כן א"ל לעשות מהאחד זוג ונפרד. זוג הוא המספר היוצא בשנים כגון כ' ד' ו' וכיוצא בו, ונפרד הוא שאינו עולה בשנים כגון ג' ה' ו' וכיוצא בו (ויותר נראה

ספר מאמר שלישי פרק כה העקרים קכז 253

שההשגחה בעוה"ז ראייה על הצלחתו בעולם הבא וכל שכן כי בהיות נסים מתמידים באומה שלא כדרך מנהגו של עולם שהיא ראייה על הצלחת הנפש בעוה"ב, כמו שכל זמן בית ראשון דחתה הנבואה נמצאת בישראל חמיר ואף בבית שני שלא דחתה שם נבואה היו נענים פעמים בבית קול, והיו נסים אחרים מתמידים באומה כמו (י) שתעשה הארץ בכל שנה ששית בשמטה התבואה לשלש השנים כמו שאמר וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים (ויקרא כ"ה) וכמו שבכל שנת השמטה שאמר הכתוב והקל את העם האנשים הנזנים והטף וגרך אשר בשעריך וגו' (דברים ל"א) היו כולם עולים בחג הסוכות לשמוע את התורה, ואמר הכתוב ולא יחמוד איש את ארצו בעלותך וגו' (שמות ל"ד), ונסים אחרים מתמידים שהיו במקדש כמו שמנו אותם במסכת אבות ובמסכת יומא אכרו שהיה לשון של זהרית מלבין בכל שנה ביום הכפורים, ונסים אחרים שמנו אותם שם שהיו מתמידים באומה מה שלא נמצא באומה אחרת אות מתמיד מורה על אמתת אמונתם. ומה שיביאו ראייה מהצלחת המאמינים באמונתם אינה ראייה כלל אחר שמצאנו קודם שנתנה תורת משה יותר מאלפים שנה שהיו כל האומות ע"א זולתי ישראל כבדות ודומיין ואעפ"כ היו כל האומות מצליחות כל אחת ואחת במלכותה המיוחדת לה והיו עומדות בשלוה והשקט, ואף משנתנה תורה היו כל האומות עובדי ע"א זולתי ישראל והיו מצליחות כל אחת במלכותה. ואין הצלחת סנהריב ובבוכנצר ואבסגנר והיהם מושלים על ישראל ראייה שהיה אכונתם טובה מאמונת ישראל. והן עוד היום כולם מודים שדת הישמעאלים היא נמוסית הנחיתה ואינה אלוהית, ועם כל זה הם מצליחים ומושלים בחלק גדול מן העולם. וא"כ יראה שאין הצלחת האומה ראייה על טוב אמונתה, ואמנם הראיה על אמתת האמונה היא התמדת הנסים כמו שהיו מתמידים בישראל בהיותם יושבים על אדמתם מה שלא נמצא כן למאמינים באמונת היהודים ולא באמונת הישמעאלים (כ) וכה שאמר בהצלחת הנפש בעוה"ב (ל) ע"א אנו דנין אם הוא כן אם לא, ומה הראיה עליו. ואולם מה שאמר שהיה חסרה מצד הצורה הנה זה שגר נמור הפך האמת כי בכל ה' חלקים שזכר שחקף התורה בהן היא שלמה בתכלית השלמות, אם בחלק המצות שבין אדם למקום והן שנקראות צירימונאלי"ש ר"ל מצות עבודיות הנה היא שלמה מאד כי היא תצוה בתפלה כמו שאמר ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך (ס"ג כ"ג) שהעבודה הזאת היא התפלה בהכרח כמו שבארו רז"ל (כ"ג דף כ"ג פ"ג, ונ"מ דף ק' פ"ג) וכמו שנבאר במאמר הרביעי (פרק כ') בעזרת האל ותוהיר על אהבת השם ויראתו אמרה ואהבת את ה' אלהיך (דברים י', ו"ה). ויראת מאלהיך (ויקרא י"ט) את ה' אלהיך תירא אותו ועבדו (ש"ס כ"ח). וכה שאמר שהעבודות הם מזהמות משרפת הבשר החלב והדם, הנה אם נאמר שלא נצטוו ישראל בקרבנות אלא על הכונה השנית (מ) כדי להרחיקם מחקרבות ע"ז כמו שכתב הרמב"ם ו"ל אין זו קושיא כלל כי לא היתה הכונה בקרבנות אלא לשדר כונת הלב ולהרחיקם מחקרבות ע"א, אמר ירמיה כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוצאתי אותם מארץ מצרים על דברי עולה חבת כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי וגו' (ירמיה ז') אבל אף אם נאמר שהיה בקרבנות חלק מהם שהיו נעשים על הכונה הראשונה (ז) אם כדי להעיר לב החוטא או האדם כי הכבש או הבעל חיים יהיו שיעשה ממנו קרבן כבר היה חי ונוון כמותו והוא נשרף וכלה ולא נותר ממנו דבר אם לא מה שהיה בו נחת רוח לפני השם, כן האדם כילה ע"ז הדבר ולא יראה ממנו דבר אם לא מצד הפעל שיעשה במה שהיה בו נחת רוח לפני השם שאמר ונעשה רצונו שהוא היתרון שיש באדם על הבעלי חיים, ובוה יתן אל לבו לעשות הטוב והישר בעיני השם כדי שיהיה סבה איך קיום הנפש שהיא עיקר שלמות האדם, ואם שהיה הקרבן כדי לקרב ולקשר הכחות העליונים עם התחתונים כמו שהוא דעת חכמי הקבלה מ"מ א' לומר שלא התייגה העבודות הטהורות אחר שהיהוה היה מעיד שהדברים ההם היו נרצים אצל השם שהיה היה האש יורדת מן השמים ואוכלת על המזבח את העולה ואת הלבלב שהרי ירדה האש למשה באהל מועד ולשלמה בבית המקדש ולדוד בגורן ארונה היבוס ואלהיהו בהר הכרמל והיתה השכינה או רוח הקודש שורה בישראל ע"י הקרבנות והיה הכהן מגיד העתידות באורים ותומים, כמו שהעיד החוש על זה, משא"כ בכל קרבנותיהם, כי לא נראה בהם מעולם

אות

שרשים

היא הראיה שיש להם על זה: (מ) כדי להרחיקם מחקרבות ע"ז. כדי שלא ילכו להכניס אלוהי חקרבות לע"א: (נ) אס כדי להעיר לב זכו. הכונה ראשונה היא על שני דרכים, וכוה אס כדי להעיר וכו'

נפרק ל"ט ונפרק מ' וע"ש שהיה סותר מה שכתב כאן: (י) שפעשה הארץ. תלמיז הארץ: (כ) ומה שאמר בהצלחת הנפש וכו'. שדחם מיעדת ההצלחה הנפשית: (ל) על זה אנו דנין. אנו חולקים עליהם אס היא נחתת מציאה אל ההצלחה אס לאו ומה

אות אמת מתמיד וניכר ומפורסם לכל כמו שהיה בקרבנות. ומה שאומרים שייעיל לנפש האדם דבר שאין תועלת מעיד עליו ולא השכל מודה על כך ועל כיוצא בזה אמרו הרצח לשקר ירחיק ערותו, ובעבור זה היהודי שהוא מורגל בדעות אמתיות בלתי מכחישות המוחשיות ולא חולקות על המושכלות הראשונות פתורת משה שהכל מודים בה שהיא אלהית ונתנה בפרסום גדול מס' רבוא, יקשה עליו להכריח שכלו להאמין דברים בלתי מובנים אצל השכל, כי איך יאמין אדם מה שלא יבין ולא ידע ציור מציאותו. ואולם בחלק מהמדות שבין אדם לחבירו והם שקראים יודיציאלי"ש הגנה תורת משה שלמה מולתה מן הדתות, כי היא תודור אהבת האנשים, אמרה (ויקרא י"ט) ואהבת לרעך כמוך, ותרחיק השנאה לא תשנא את אחיך בלבבך (ס"ט) ועל הגר אמר ואהבתם את הגר (דברים י"ז) והזדירה שלא לדגות אותו, אמרה עמך יושב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו (ס"ג) ולא גר צדק בלבד אלא אפי' על תושב שאינו עובד ע"א, וכן צוה להתנותו אמרה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה (ס"ד) וזו גר תושב שמתור לאכול נבלות, ולא תתיר הדביה אלא מן הנכרי העכו"ם באמרה לנכרי תשיך (ס"ה) וזו העכו"ם ואינו רוצה לקיים ז' מצות בני נח כגון תושב. ובשאר המשפטים היא שלמה יותר משאר התורות כי היא תשער העונשין הראויין כפי המרי כמ"ש בפי' הקודם לזה בעונש הגונב ממון וכדיני רוצח בשוגג, ולפי' שיש שנגזר קרוב למידת התורה רמז לנזל' הדם כדי שיהיה האדם נודר בזה יותר מראי, וראיה לדבר זה שאם היה תרומה אנוס בהריגתו אפי' גלות אינו חייב, וגזל הדם נהרג עליו, כמו אדם זרק אבן והוציא הלה ראשו וקבלה, ומה שהלה הכתוב חזרתו במיתת הכהן הגדול, כבר פירשו רז"ל (מכות פ"ג דף י"א פ"א) ודף י"ב ע"ב, וזמנים דף קמ"ז ע"ב) מעם הדבר. ואמרו כי לכך נתלה דבר זה בחייו של כהן גדול כדי שיהיה זהיר לבקש רחמים על בני דורו שלא יאדע הקלה בהם. ועוד שדרך חכמים לסבול עונש ויסורין בעבור ההמון החטאים בגפשותם, שכן מצינו ביהזקאל הנביא, שאמר לו הש"י שיושב על צדו ויסבול ויסורין לשאת עליו עון בית ישראל, ועל כן אין להפלא אם היה הכהן נענש בעון העם, אבל יש להפלא הפלא ופלא על האומר שהמשפטים שבאו בתורת משה עם היותה אלהית הם חסרים ושיחיו נשלמים בדתות האחרים. ועל כן הוא מבואר שאין טעות החסרון שטען כנגד המשפטים האמתיים שבאו בתורת משה מספקת לבטל אותם כלל. ואולם בחלק השלישי והוא חלק המצוה והמדות והם שקראים מוראלי"ש שאמר שהיא חסרה מצד שתורת משה לא הוזהרה אלא על כשרון המעשה ולא על מהות הלב, וזה הפך האמת שהיא אמרה ומלתה את ערלת לבבכם (דברים י') ואמרה וראת מאלהיך וגו' (ויקרא י"ט) לא תקום ולא תמור את בני עמך וגו' (ס"ט) ואהבת לרעך כמוך וגו' (דברים י') ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו'. ומה שצוה על כשרון המעשה הוא לפי שאין מדרת הלב נחשב אם לא יסכים עמו המעשה, והעקר כונת הלב, אמר דוד לב מיהור ברא, לי אלהים (תהלים קל"א) וכיוצא בזה הדביה משימור. נמצא שתורת משה שלמה בכל מיני השלמות הפך מה שחשבו החכמים ההוא, וכבר רמז דוד על זה בקצרה כשנחב אוחה מצד ארבע סבותיה אמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (ס"ט) הגה באמרו תורת רמו על הסבה החמירה ואמר שהיא תורה, כלומר שכל כפור וספור שבה כספורי שכירות נח ולוה ודומיהן כלם נכתבו בה לתת דת והישרה והנהגה מה לא זולת זה כלל. ובאמרו תורת ה' רמו על שלמותה מצד הפועל, כלומר כי אחר שהפועל הוא הש"י א"א שיהיה את שום חסרון מן החסרונות שאפשר שיפלו בדת האנושית. ובאמרו תמימה רמו אל השלמות אשר מצד צורתה, ובאמרו משיבת נפש רמו אל השלמות אשר מצד התכלית שהיא ההצלחה הנפשית, ומשיבת נפש הוא כמאמר שלמה וזכור אל האלהים אשר נתנה (קהלם י"ב), ואחר שתאר אותה בשמות שלמה מצד הצורה באמרו תמימה, וזכר ג"כ השלמות מצד התכלית באמרו משיבת נפש, וזכר ג"כ שהפועל הוא הש"י שהוא פועל ושלם, ושדומה וזאת התורה ר"ל הנהגה והישרה מה, נחבאר שהיא מסולקת מכל החסרונות והיא שלמה בכל מיני השלמות, והנה' נשלמה כונת הפרק הזה:

פרק כו למה שהיתה התורה האלהית הנהגה והישרה מה למין האדם שמשפיע טהש"י הגה היא תורה בהכרח על קשר הדבוק בין המצוה והי' שהיא המצוה ובין האדם שהוא המצוה, ובעבור זה הוא מבואר כי מן הצד הזה בשמירת איה צווי מפי השם יורה בהכרח על מציאות הנבואה ותורה מן השמים ומציאות השם המצוה בדת והמשניות, וכ"ש בשמיעת אנכי ולא יהיה לך שהם יורו בעצם על ג' העקרים הללו כמו שבארנו (ה) אבל עכ"ז רצה השם יתברך להשמיט לישראל מפיו את עשרת הדברים כדי שיוורו על הדברים הכוללים שיהיה האדם בהם מצד

שרשים

אוי' לו כדי שעל ידי הקרנן יהיה מקרה ומקשר **פרק כו (ה) אבל עם כל זה. כלומר אעפ"כ:**
סכמות העלויות וכו' :

ספר מאמר שלישי פרק כו העקרים קבח 255

מצד הקשר הזה אשר בין ית' ובינו, וזה אם מצד הארון המצוה ואם מצד עבר המצוה, (ג) ולזה באו שני לוחות נברלות להורות על ששני אלו הענינים נברלים זה מזה, ובאור החמשה מהם שהם כנגד השם שהוא הארון בלוח אחד, והחמשה שהם כנגד האדם שהוא העבר בלוח אחד, להורות ששניהם הכרחיים בהגעת השלמות האנושי. והיו אלה העשרה הם כללים כללים השני מינים סן המצות על זה הדרך, כי בלוח האחד היו החמשה דברות הראשונות שאדם מחוייב בעשייתן מצד קבלת אלוותו ית' בזה הדרך, כי כמו מלך אחד שבנה מדינה והלך ולקח עבדים והוציאם לחרות והושיבם בתוכה ואח"כ בא אליה לדבר עמהם כדי שיקבלו עליהם את עול מלכותו, כי מה שראוי שיודיעם תחלה שהוא הארון אשר הושגה עליהם להוציאם לחרות מבית עבדים, והיו דבור אנכי ה' אליהו וגו' (שמות י"ט) כלומר ראוי לכם שתקבלו עליכם את עול מלכותי כי אני הוא שהוצאתי אתכם לחרות ואח"כ יצוה אותם (ג) שלא יתנו הממשלה לזולתו, וזהו לא היה לך אלהים אחרים על פני (סס) וכן יצוה אותם שלא יסדרו להקים עליהם מלך אחר, וזהו לא תעשה לך פסל וכל תמונה. ואחר זה ראוי שיצוה אותם שינהגו בו מנהג כבוד ושלא ינהגו בו מנהג בזיון כמו להשבע בשמו לשקר, וזהו לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, ואחר זה ראוי שיקבע להם זכר ליום שבנה המדינה, ומתוך כך יזכרו שיש להם ארון שבנה המדינה ויזכרו איך היתה ישיבתם בתוכה שהיו עבדים והוציאם לחרות. ובעבור זה צוה עליהם לשמור את יום השבת להורות על חידוש העולם ועל יציאת מצרים מעבודת לחרות, וזהו שאר"ל (ברכות ד' כ"ט, ר"ה ד' כ"ז ע"ה, שטעמו דף כ' ט"ז) זכור ושמור ברבור אחר נאמרו כלומר כי השבת לא בא להורות (ה) על מציאות הפועל המחדש העולם בלבד ברבור ברבור זכור, כי גם הפילוסוף יודה במציאות הפועל ואין מי שיכחיש זה וזוהי בת אפיקורוס, אבל עקר השבת בא להורות על מציאות פועל ברצון המיד, וגם אחר בריאת העולם כמו שזכר זה ברבור שמור שזכרה בו יצ"ם שהזכר מתוכה שהש"י עושה במציאות תפוצו ורצונו, ולא בעת בריאת העולם בלבד, אבל גם אחר שנתחדש הוא משנה ומשנה הטבע לעשות תפוצו ורצונו בכל עת כמו שעשה ביצ"ם להוציא מלבי האומרים אין כל חדש תחת השמש, וע"כ אמרו כי זכור המורה על מציאות הפועל ושמור המורה על מציאות פועל ברצון תמיד על צד ההשגחה, שניהם ברבור אחר נאמרו, כלומר ברבור מצות השבת. כי הוונה בו להורות על מציאות פועל ברצון תמיד ומשגיח לא על מציאות הפועל בלבד, והבן זה כי הוא נפלא מאד בפירוש המאמר הזה של ראיתי לאחר סן המפרשים בו באור מספיק, כי יש מי שאומר כי בעבור שלשון זכור יורה על מ"ע ושומר על מצות לית כמ"ש ר"ל (עירובין דף ל"ז ע"ה) השמר פו' ואל אינו אלא ל"ת אמרו כי עשה ול"ת שניהם הכרחיים במצות שבת, מ"ע להורות על חידוש העולם, ול"ת שהיא השכינה ממלאכה זכר כי הש"י הוציאם מעבודת לחרות, כי למה שיעבר א"א לו לשבות ממלאכתו, הנה בשכינה ממלאכה הוא זכר ליצ"ם, ולפי דבריו של זה המפרש לא היה ראוי שיוזכר הכתוב לא תעשה כל מלאכה ברבור זכור, ואחר שזכר בו לא תעשה כל מלאכה (ד) מה צורך שיאמרו זכור ושומר ברבור אחר נאמרו. ויש מי שכתב כי במנחה כחוב זכר ליצ"ם

שרשים

(כ) ולזה בלא. עשרת הדברות: (ג) שלא הוסיף מחזרים ולא הוסיף: (ד) מה זורך יתנו הממשלה לזולתו. שלא יאמרו שאלון אחר שיאמרו זכור ושומר וכו'. וכלל מנחת לא תעשה גם

ענינים

פרק כו [ה] על מציאות הפועל המחדש שהעולם נלכד המזכר בדבור זכור וכו'. מה שיש לעיין בזה לפי דברי המהמר הוא. כלן מטעם שאף שמכר בדבור זכור משמע ימי הכריאה ימי שנתאמר כ שש ימים עשה ה' וגו' אע"פ סן אינו בא להורות כי אם על מציאות הפועל המחדש ולא על הפועל כדלן, ובפסוק י"א ממאמר ראשון מובא שם כדלן כי ו' ימי הכריאה מורים על מציאות הפועל כדלן. וכפי הכריאה שם מדבריו שפועל המחדש ופועל כדלן הוא ענין אחד וז"ל שם כי מבראשית עד אלה תולדות השמים הוא ענין א' ונכתב להורות על הקשר ה' שהוא מציאות הש"י הטועל כדלן וכו' כי כסדר שנמלא כחוב כפרשת בראשית לנברלים ממדגנת מליחותם זה על זה וסידורם וכו' כל זה ממה שזכר על מציאות הפועל כדלן וכו' ע"כ. וכן הוא מובא במאמר כ' ריש פ' ד' ע"ה. כל זה הוא כושר דעת המהמר שכתב, וז"ל שכינת המהמר בזה הוא כי שם כפרשת בראשית מבר איכיות הכריאה מכל פרט ופרט של כל יום ויום כפי עצמו ומבואר שם שכינת דברים נמלא בקידמות הזמן שלא על פי כעצם, ככריאה הנמחים ביום ג' ותלית המאורות שהם סנה להם ביום ד' וכיוצא בזה, ח"כ ע"י הסדר המזכר שם ככריאה הממלאים עול להשיג מציאות הפועל בסנה ולזון, ולכן דקדק שם המהמר ז"ל באריות לשון וכתב כי כסדר שנמלא כחוב וכו'. משא"ל בדבור זכור

לצ"ם כי העבר אינו יכול לנוח, ואף אם תהיה המנוחה מעשרה לעשרה ימים יהיה בו זכר לצ"ם, ואולם בהיות המנוחה משבעה לשבעה ימים יש בה זכר חדוש העולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים והארץ ובימים השביעי שבת וינפש, וע"ז אמרו זכור ושמוך בדבור אחד נאסרו, ואין זה מתישב יפה, (ס) למה לא תהיה הכל זכר לחדוש העולם, וא"ת שבא לבאר שיש למצות שבת מעמים מתחלפים, אין צורך אל שיאמרו בדבור אחד כי כמה מצות יש להם מעמים מתחלפים ולא אמרו עליהם שנאמרו בדבור אחד. ואולם לפמ"ש צריך שיאמרו ב' הרברות בדבור אחד, האחד להורות על המצות הפועל למציאות, והשני על היותו פועל ברצון נאמרו, תמיד (י) ואין אחד מספיק וזאת האחר, וע"כ היה יום שבת מורה על ב' אלו הכונות לפי שהם הכרהיות מצד האדם. ולפי דעת ר"ל עוד יש במצות השבת כונה אחרת והוא שאמרו במסכת שבת, הכל מודים כי בשבת נתנה תורה לישראל, ולפי זה יוכלו במצות שבת שלשה עקרי הדת הכוללים מציאות הפועל וההשגחה והורה כן השמים והיה שבת גם כן זכר ליום שנגלה עליהם המלך במדינה ושקבלו עליהם את עול מלכותו, אבל בעבור כי הכונה הזאת אינה נכרת אלא פעם אחת בשנה לא נזכרה בתורה בפירוש, הרי שמצות השבת מחייבת והכרחית מצד הארון באלו הג' בחינות שזכרנו, ואח"כ אמר כבוד את אביך ואת אמך, לפי שהוא מן הידוע שאין המלך שבנה המדינה נגלה בכל יום לאנשי המדינה ההיא, (ח) ואם יזכור אנשי הדור ההוא שראו ביאת המלך אל המדינה את קבלת עול מלכותו ושהמלך בנה המדינה ושהוציאם מעבדות לחרות, הגה הבאים אחריהם שלא הרגישו בעבדות כלל ושללא ראו כניסת המלך במדינה יבאו למרד ולהשוב שהמדינה היתה שלהם שלחם המיד ושמן להם מושל עליהם, ואין דרך לצאת מן השמות הזה אלא בהיותם נכנעים אל האבות ומקבלים המוסר מהם, כי הם יודיעו את בניהם איך היו עברים ושארין אחד הוציאם לחרות והוא שבנה המדינה והשכן אותם בתוכה, ולזה היה מן ההכרח כדי שלא תשכח ממלכת המלך בכל המדינה והטובה שעשה עמם שהוציאם מעבדות לחרות, שיכנעו הבנים בכל דור דור אל האבות ויקבלו דברי מוסרם עליהם ובעבור זה בא הדבור החמישי שהוא כבוד את אביך ואת אמך להזהיר על הקבלה, ר"ל שימשך האדם לקבלת האבות שזה עקר כולל לכל הדרה שלא יצויר מציאותם אם לא היה האדם נשמע לקבלת האבות והכנייה הדת. ואולם לא מינו אותו בעקרים ולא בשרשים להיותה מצוה פרטית אם מן האבות כבוד את אביך ואת אמך, ואם מן החכמים לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימך ושמואל, וגשלו בזה הדבור כל הדברים והכרחים אל האדם בבחינת מה שבינו לבין הש"י והם הדברים המתחייבים על העבר לעשות בבחינת הארון. ואח"כ שב להזהיר על הדברים הכוללים שהם הכרחיים אל האנשים בבחינת היותם והתקיים במדינה כדי שישלם הקבוצ המדיני. והדבור הראשון מהם הוא שצריך שישמור את גוף הבדיו, וזה לא הרצח, ושישמור ממונו וזה לא תגנוב (ט) כפי פשט הכתוב. ושישמור דבר

שרשים

גם כן נזכר דבור זכור כלומר דבור מצות כשבת, ואין להקשות והכל טעמא מאי למה היה מרמו אלו ב' דברים דבור אחד יותר מהשאר, לפי שב' דברים אלו והם מציאות הפועל ופועל ברצון הם שייכים להדדי ואין האחד מספיק וזאת חזירו כמו שנתבאר בסמוך דבורי המחבר ובדבריו, אלא שלפי זה לא היה צריך המחבר לזכר דברי ר"ל מ"ש דבור א' לאחר רצוני דבור מצות השבת אלא היה לו לזכר לפי שאין האחד מספיק וזאת האחר כמו שאמר בזהו א' ח"כ בסמוך, ואולם לפי מה שנתבאר צריך שיאמרו וכו' ואין האחד מספיק

ענפים

זכור שמכר זו הנביאה דרך כלל טעמה בששת ימים ולא חכר בה סדר הנביאה, ואיכות פרטי הנמלאים לכן אינו נכח בה כ"א מציאות הפועל המחדש לבד, וק"ל ודחוק הוא קצת: שגם הפילוסוף ידע מציאות הפועל וכו'. מלאכי בגליון שהקדם על המחבר ח"ל הוא מאמר בלתי נכון כי הפילוסוף לא יאמין שאל פעל השלם מלא עולם אל עולם ולא יקח הפילוסוף שם הפועל כחשך יקומו המורכבים כי הם יולדו בעד הסבה ויקראו פועל על ד' ההכרזה וכו' וקראו סכמו פועל וכבר נלה טעמה וכו' אף שהפילוסוף באמת לא יאמינו שהאל יהיה סבה פועלת רק סבה על ד' התכלית לבד גם לא יודה בפועל מחדש כמו שזינן מדבר זכור עכ"ל, ונ"ע, ואפשר מה שדקדק המחבר בלשונו ואמר הפועל

ספר מאמר שלישי פרק כו כי העקרים קבט 257

הדבר שהוא כמובן בין גופו וקנינו וזהו אשתו כי היא מצד מה (י) כאלו היא גופו ומצד מה כאלו היא קנינו, וזהו דבור לא תנאף. ואח"כ שב להזהיר ולומר שלא יספיק לאדם שיוחר מלהזיק את חבריו בפעל או בגופו או בממונו או באשתו כי גם צריך שיוחר שלא יזיקנו אפי' בדבור והוא לא תענה ברעך עד שקר, וגם לא במחשבה וזהו לא תחמוד אשת רעך שדרו ועבדו ואמרו ושורו וחבורו וכל אשר לרעך. ובוזה נשלמו הדברים הכלולים ההכרחיים אל האדם בבחינת היותו באשר הוא הכרחי להשתתף עם זולתו כמ"ש במאמר הראשון (נפרק ז'). ולזה היו אלו העשרה בשתי לוחות להורות שב' אלו הענינים עם היותם נבדלים זה מזה הנה הם הכרחיים לשלמות האנושי, האחר בבחינת (כ) שלמות האדם מצד עצמו, והשני בבחינת היותו (ל) חלק מדינה. ולזה היו החמשה ראשונים בלוח אחר להורות שאלו הם כלל אחד מיוחד בפני עצמו. ובשני אלו הכללים נכללים המצות כשיצויין בהם, ועל דרך מ"ש ר"ל בתורת הכנים (פ"ד דף מ"ה מ"ה) ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט) ר"ע אומר זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם (נבאית מ') זה כלל גדול מזה, ועל הדרך שבארנו בפרק כ"ד מהמאמר הראשון :

פרק כו כלל גדול יהיה בדרך בעשית המצות שהכל הולך אחר כונת הלב כמו שאמרו ר"ל רחמנא לבא בעי (מסכתין דף ק"ו ע"ה) ולפי זה יש מי שעושה מצות הרבה ואינן עולות לו כלום (ה) או בשעור שיספיקו להקנות השלמות האנושי ולא לחלק ממנו עד שיהיה מורגש. ויש עושה מצוה אחת תספיק יותר כמצות הרבה כפי כונת העושה אורה לקנות חלק גדול מהשלמות, ואחר שהענין הולך אחר הכונה יתבאר מזה ג"כ שכל המצות שבתורה הן שיהיו מצות עשה או מצות לא תעשה הם דרך להקנות השלמות האנושי, או מדרגה מה סמנו בהיותן נעשות על הכונה הראויה, כי לא עשית המעשים המובנים בלבד תביא את האדם לחיי העוה"ב אבל גם ההכנע מעשות המעשים מפני יראת ה' יתן שלמות בנפשו. וזה כי לפי מה שבא מפרש בתורה והלכת בדרכיו (דברים כ"ה), נראה שהחליטה בדרכי השם היא עקר העבודה שיעבוד בה האדם את השם, ונמצא המשוור מפרש שמי שהוא נמנע מעשות רע מפני יראת השם נקרא הולך בדרכי ה', אמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' (תהלים ק"ט) כלומר אשריהם הכון המאמינים הנקראים תמימי דרך שאינם מתחכמים על השם אבל הולכים בתמימות בתורת הש"י, ובאר שההולכים בתורת ה' הם השומרים מצותיו בכונת הלב, ולזה אמר אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו (סו) וכדי שלא ידומה שאין נקרא הולך בדרכי ה' ולא נוצר עדותיו אלא השומר מצות עשה כי מצות לא תעשה לא יצויר שיתן שלמות בנפשו, לזה אמר אדר זה אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו, כלומר אף הנמנע מעשות עולה בכונת הלב נקרא הולך בדרכי השם, וזהו שאמר בדרכיו הלכו. וכן אמרו ר"ל יושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר בעושה מצוה, ואע"פ שזה דבר מתמיד איך אפשר שיקנה האדם שום שלמות בהיותו יושב ובטל ובלתי עושה שום פעולה והרי בפירוש אמרו רבותינו ז"ל מי האיש החפץ חיים וגו' סור מרע ועשה טוב (סו ז"ד) שמא תאמר אלך ואנרה בשינה תלמד לומר ועשה טוב שיראה שצורך המעשה הטוב בפעל כדי שזכה לחיים נצחיים ולטוב הצפון ליראי השם שעליו נאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראך וגו' (סו ז"ה) ועל הטוב ההוא אמר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. והתשובה בזה היא שהאדם היושב ובטל בלי ספק א"א שיקנה בזה שום שלמות, אבל אם בא לידו דבר עבירה ונמנע ולא עשה מפני יראת השם הנה הוא זוכה בזה לחיי העוה"ב כאלו עשה מצוה. ומזה הצד יתנו כל מצות לא תעשה שבתורה שלמות בנפשו, כי מי שיושב ולא אכל בשר חזיר לפי שהיה לו מה יאכל או שהיה נפשו קצה בו איננו ראוי לקבל שום שכר, אבל אם היה מתאזהר לאכול בשר חזיר או שאין לו מה יאכל ונודסן לפניו בשר חזיר ונמנע מלאכלו מפני יראת השם ולהשלים מצותו שצוה שלא לאכלו אע"פ שהיה רעב ותאב אליו הרי זה ודאי ראוי לקבל שכר. וזהו שאמר

שרשים

מפרש"י שם מ' יתרו וכו' דעת ר"ל: (י) כאלו כשיעבוד את אדוניו כראוי וכו' הש"י: (ז) חלק היא גופו. שהרי היא נעשתה מלעלו: (כ) שלמות האדם מלד עמו. ר"ל שיהיה לו חלק לעוה"ב

ענפים

הפעל המחדש נוכל לומר שכוונתו בזה כי אף מחמיו הקדמות שאומרים שה"י חינו כי אם כזה לעולם נזכרים בעל כרחם להודות על אמונת ההודות על דרך שתבאר לעיל בס' כ"ג ממאמר ח' ע"פ: המנוחה מעשרה לעשרה ימים וכו'. מה שהזכיר דוקא עשרה כונתו כי לקחת קצתן פסח היה עשרה ימים נחמד כמו שאמר נעשור לחודש הזה וגו' :

שאמר הכתוב על הדם לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריו כי תעשה הישר בעיני ה' (דברים י"ד). וזה שאמר רז"ל לא יאמר אדם א"א לאכול בשר חזיר א"א ללבוש שעטנו אבל יאמר אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גור עלי, הרי שנלו שדודך שאדם זוכה בה על שאינו עובר על מצות לא תעשה הוא שתודמן העבירה לפניו וימנע מעשייתה לאהבת השם וליראו ולא לשום סבה אחרת. וזה הדרך אע"פ שיראה קל ההשגה אינו כן אבל הוא קשה מאד שהרי רוד המפקד שאמר על עצמו שמרה נפשי כי חסד אני (מלכים ט"ו) כשגודמן לו ענין בת שבע שלא היה לו מונע אחר אלא יראת השם בלבד לא היה בו יכולת לכבוש את יצרו לאהבת ה', כי ההכנע מעשות העבירה בעבור יראת השם ואהבתו הרי הוא כאלו עשה מצות עשה כתקנה על הכונה הראויה. ועל הדרך יתנו מצות לא תעשה שלמות בנפש בהיותן בלתי נעשות כמו שיתנו מצות עשה שלמות בנפש בעשיתן, וזה דבר פירשו רז"ל במס' סכות (דף ע"ה) אמרו שרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה במינו שס"ה כנגד ימות החמה ורמ"ח כנגד אבריו של אדם וכו', הנה בארו בזה שהתורה כוונה בזה המספר להראות איך יצויר שתהיה קניית השלמות במצות לא תעשה כמו שבמצות עשה עם היותם הפכים כי עשה ולא תעשה בלי ספק הפכים, וזה כי בהיות מספר מצות עשה רמ"ח כנגד אבריו של אדם היא הוראה כי כמו שהאברים להיותם נמצאים בפעל יגיע בהם השלמות המכוון בהם לאדם במה שהוא בעל חי, כן המצות שהן מצות עשה יגיע מהם השלמות המכוון בהם לאדם במה שהוא אדם בהיותם נעשים בפעל לא על צד האמונה והיריעה בלבד, ומצות לא תעשה בהיותם שס"ה כמנין ימות החמה יש בזה הוראה כי אלו המצות אף אם הם דברים בלתי נמצאים בפעל הן נחנות שלמות לנפש האדם, כי כמו שהזמן הוא דבר בלתי נמצא בפעל, כי (ב) העבר אינו נמצא העתיד לא יצא עדיין אל הפעל והיה אינו אלא העתה הקישר בין העבר והעתיד, ואולם העתה עצמו אינו זמן על דרך האמת שיקבל חלוקה כמו שהוא מדרך הזמן, שיקבל חלוקה להיותה (ג) מהכמה המתדבק, אבל יחס העתה אל הזמן (ד) יחס הנקודה אל הקו, וא"כ אין הזמן נמצא בפעל ואע"פ הוא נותן שלמות המציאות לכל הדברים הנמצאים בזמן. כן מצות לא תעשה אף אם הם דברים בלתי נמצאים בפעל נותנות שלמות אל הנפש האנושי (ה) מצד היותן דברים בלתי נמצאים, ולזה באו במספר שס"ה להורות כי כמו שהזמן בלתי נמצא כן אלה המצות ראוי שיהיו בלתי נמצאים בפעל, ובהיותם בלתי נמצאים בפעל יתנו השלמות הנפשי (ו) בהיות ההכנע מעשיתן על הכונה הראויה, כמו הזמן שבהיותו בלתי נמצא בפעל נותן השלמות לדברים הנמצאים :

פרק כח ממה שבארנו בפרק יתחייב שהשלמות האנושי לא יתכן שיושג אלא במצות עשה ומצות לא תעשה, וזה כי כמו (ה) ששום שלמות אנושי א"א שיושג אלא באמצעות האברים הנמצאים בפעל ואמצעות הזמן הבלתי נמצא בפעל, כן השלמות הנפשי יושג במצות עשה ובמצות לא תעשה. ולזה היו הג' חלקים שהתורה נחלקת אליהם שהם דעות וחקים ומשפטים כמו שבארנו בפרק כ"ד מזה המאמר כל אחד מהם מקיף על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, כדי שיהיה בכל חלק מהם דרך להקנות השלמות או חלק מהשלמות הנקנה אל האדם מצד מצות עשה ומצות לא תעשה. וזה כי ברעות יש מצות עשה באכונה מציאות השם ואחרותו ושאינו נוף, ומצות ל"ת שלא להעלות במחשבה שיש אלה מבלעדי ה' ושלא לתור אחריו עבודה זרה חולת זה, ובחקים כלבישת ציצית ואסורי מאכלות, ובמשפטים בצדק תשפוט עמיך (ויקרא י"ט) ביומו תתן שכרו (דברים כ"ד) העניק תעניק לו (שם ט"ו) ולא תונו איש את עמיתו (ויקרא כ"ה) לא תגנבו ולא תחששו ולא תשקרו איש בעמיתו (שם י"ט) חולת אלה הרבה. ודבר מבואר כי החלק המדעי ראוי שיקנה השלמות הן מצות עשה שבו הן מצות ל"ת, וכן החלק החקי והוא המקיף בדברים הנרצים אצל הש"י והבלתי נרצים ראוי שיקנה בו השלמות (ב) על הדרך שכתבנו למעלה, ואולם מה שצריך באור הוא איך יהיה השלמות הנפשי נקנה בחלק

שרשים

הנקודה אל הקו. שהנקודה אינה כלום ואין לה חלוקה אפילו במחשבה כמו שנתגלה לעיל מ"כ פרק עשירי: (ה) מלד היותן דברים בלתי נמצאים ר"ל מלד שם אינם נעשים: (ו) בהיות הנפשות מעשיות על הכונה הראויה. ר"ל כשימנע מעשות העבירה תעבור מלד השם כנזכר: **פרק כח (ה) ששום שלמות אנושי שלמות** המדומה: (ב) על הדרך שכתבנו

לו שכן מה אצל לא כשישיר שיסיקו וכו': (ב) העבר. ר"ל הזמן שהיה מקדם לנו נמצא עתה כי כבר עבר זה הזמן: (ג) מהכמה המתדבק. על דרך משל קו אחד מעשר אחות הוא נקרא כמה המתדבק כי יש בו כמה אחות דבוקים זה בזה ומקבל החלוקה כי נוכל לחלק אותו על כמה חלקים וכמו כן נאמר על זמן ארוך מכה שעות או ימים שיקבל חלוקה ג"כ. משל"כ העתה הוא רגע אחד וזמן בלתי מתחלק הוא: (ד) יחס

ישראלים

שכחנו לתעלה. כפ"ה מזה המאמר: (ג) ומה
זוכה ליד אשה בזה וכו'. כי אין בזה שום ד'
עדות להכשיר יתכרך: (ד) הלא המדות וכו'.
דו"ק לומר שצדור המעשה הטוב נכנסו שנינו
בזול ואינו חוסם או שצדור עשוי מיד עשוק ואף
ע"פ שנינו חוסם: (ה) לשם עדותה יי' יקנה נפשו
למלכותו האנושי: (ז) ולא וזולתו: (ח) לא על

טובות שישלם בהם הקבוצ המדיני לא ימשך אליו שום שלמות פרטי בזה אלא השלמות הנמשך מצד תתן הישוב המדיני. וכשיעשה זה הסתנה ע"פ התורה מצד שצוה בהם הש"י וכדי להכניע אליו ולעשות רצונו ולהשלים מצותיו שצוה בהם, דנה יגיע לו מה תכלית אחר פרטי יותר נכבד יותר חשוב שזהו עבודת הש"י שעי' הכונה הזאת המתחברת אל המעשה יושג השלמות הנפשי כמו שבארנו בפרק הכישי מה המאמר. וזהו שאמר הכתוב (ישעיה ל"ג) יהיה מעשה הצדקה שלום וגו', כלומר עשית הצדקה יגרום שלום בקבוצ המדיני שלא יגוול העני את העשיר, אבל כונת נתינת הצדקה אם היא מצד שצוה בה הש"י שזהו הנקרא עבודת הצדקה יגרום השקט ובטח עד עולם שזהו ההשפאות הנפשי הנצחי. ועי' אמרו גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, כי המצווה ועושה בעשית המצווה כתקנה יעשה שני דברים, האחד שיעשה הפעל הטוב או היושר באמת, והשני שהוא מכין לעשות רצון אביו שבשמים. ומי שאינו מצווה ועושה יעשה הפעל הזה מצד שהוא יושר בלבד לא אלת. ועי' הדרך יובן איך יקנה האדם השלמות והיי העוה"ב על משפטי התורה על עשה ולא תעשה שבה כשהיו נעשים לאהבת הש"י וליראתו ולהשלים מצותו שצוה בהן. ויתבאר מה שפעל עשית המצווה לבדו אינו מכון להגיע השלמות האנושי מצד עצמו אלא מצד ההוראה שיש בעשיתו המצווה על ההבנה אל הש"י לעשות רצונו ולאהבה אותו, ודרי זה כמרגלי את הגר שאין הכונה בהרלקה בפעל המגיע מהרלקה בעצמו, ר"ל כדי לכלות את השמן ולשרוף את הפתילה שהוא הפעל המגיע ממעשה הרלקה, אבל כונת הרלקה הגר הוא בעבוד האור הנמשך מן המעשה ההוא, וכן היא כונת התורה להיושר את האדם בעבודת הש"י ולהאיר לפניו את הדרך ילך בה לעבוד עבודתו ואת המעשה אשר יעשה כדי שישני אהבתו, ולזה מה שרצה הכתוב המצווה לנר באמרו כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו') כאלו באר שהתורה מכוננת מצד עצמה כאור שהוא מכון לעצמו, אבל המצווה אינה מכוננת מצד עצמה, והמעשה אשר בה כנר שאינו מכון מצד עצמו אלא מצד האור הנמשך ממנו, וכן המצווה כוננת עשית מצד ההוראה הנמשכת מהמעשה ההוא שהיא העבודה אל הש"י שהוא האור הנמשך ממנו והוא שקרא תורה באמרו ותורה אור. ולכן בהעדר הכונה כפעל המצווה דרי הוא כאדם המהלך באישון לילה ואפלה שהוא נכשל בהכרת. ובעבור זה כנו רבותינו העושה מצווה בזולת הכונה הראויה (*) פושע, ואמרו כי העושה מצות הפסח שלא כהלכתו ר"ל שלא על הכונה הראויה עליו הכתוב אמר ופושעים יכשלו בם, ואמר שלמה דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו (ס' ד') ועל הכונה הנקשרת במעשה הראוי אמרו כי שרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם (הושע י"ד) ואמר שלמה ואורה צדיקים כאור ננה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד') כלומר שאינו. כבה לעולם :

פרק כט וראוי שנהקיר ככלא חקירה גדולת התועלת מאד והוא אם התורה הזאת האלהית נותנת שלמות (ה) בכללה או בחלקה, ונאמר שחדבר הוה נחלקו בן רבי שמעון בן לקיש ורבי יוחנן בפרק חלק (סנהדרין דף ק"א ע"א) אמרו שם לכן הרהיבה שאל נפשה ופעה פיה לבלי חק (ישעיה ס') אמר רבי שמעון בן לקיש למי שמשיר אפי' חק אחד מן התורה אמר רבי יוחנן לא ניהא ליה למריה דאמרית עליה הכי אלא למי שלא קיים אפי' חק אחד מן התורה, והיה נראה שהוא ראוי שתהיה נותנת השלמות בכללה ולא בחלקה כדברי רבי שמעון בן לקיש, לפי שאם היה חלק מסנו מספיק להקנות השלמות האנושי למה יעמים השם יתברך עלינו רבוי המצות ואזהרות כי מה שאפשר שיושג בפעל אחד יראה שיהיה פעל במל שיעשה בהשגתו פעולות רבות, כי מי שיוכל לרפאות חולי אחד בסם אחד פשוט קל ההשגה שיעשה הרבה רבת הסמים קשי ההשגה היא פעולת שוא בלי ספק כמאמר החכם לשאי עשו בפעולות רבות מה שאפשר לעשות בפעולה אחת, ולזה יראה שכל המצות והאזהרות שבאו בתורה הם הכרחיות להקנות השלמות האנושי שאם לא כן לא היה השם יתברך מצוה אותנו בהם. אבל שנאמר שכל המצות והאזהרות שבאו בתורה הם הכרחיות בהקנת השלמות הוא דבר זר וקשה מאד, שאם הדבר כן אי אפשר לשום אדם שיקנה השלמות והוא לפי שאדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחמא, ואם יחסר לו אחת מן המצות לפי זה הדעת אי אפשר לו

(*) הגהה: משה ואמרו כי. א"ל מסקנת סגמאל אינו כן וזיל משום דלא עבד מלוך מן סוכנות כשע קצת נים אלא מל וכו', ועיין סוכיות דף י' ע"ב ונודע דף כ"ג :

שרשים

כנס נ"כ גר עבדות הש"י ועי' חקנה הגמט
השלמות האנושי ועתה אינו מן הראוי להקשות
וישם אם כן השתללות רוח חכמי ישראל וכו'

כמכר כי זהו טול עבודת השם יתברך :
פרק כט (ה) בכללה. שצריך לקיים כולה :
שלא